

HET AVONTUUR VAN SICCO MANSHOLT

J.C.F.J. van Merriënboer

In de zomer van 1995 overleed de Groningse socialist Sicco Leendert Mansholt, theeplanter op Java, akkerbouw pionier in de Wieringermeer, verzetsman, organisator van de naoorlogse voedselvoorziening, twaalf jaar minister van Landbouw, vijftien jaar (vice-)voorzitter van de Europese Commissie, milieu-activist. Hij werd 86 jaar. Dit vormt de aanleiding voor deze inleidende studie, waarin zijn leven op hoofdlijnen wordt geschetst.

Het fysiek en het karakter van deze politicus waren al even imponerend als zijn loopbaan: breedgeschouderd, rond gezicht, lang, goedgekleed, sportief, zelfverzekerd, dynamisch en met flair. In 1954 werd de behandeling van de landbouwbegroting uitgesteld omdat minister Mansholt deelnam aan de Elfstedentocht. Hij zou hem voor de tweede keer uitrijden. In een Amerikaans proefschrift werd zelfs gesteld dat 'the Mansholt mystique' een bepalende factor was bij de totstandkoming van het Europees landbouwbeleid.¹

Op het sombere portret hiernaast zien we de minister in zijn werkkamer, voorjaar 1953, in een pose die hem tekent: achterovergeleund, de pijp tussen de lippen. Hij tuurt uit het raam over het Haagse Bezuidenhout, maar is met zijn gedachten misschien bij zijn boerenbedrijf in de Wieringermeer. De journalist die de tekenaar vergezelde noteerde enigszins verbaasd: 'Op zijn bureau ligt geen enkel dossier of zelfs maar een stuk papier. Geen enkele maal ging de telefoon. Tenslotte kwam alleen de kamerbewaarder binnen, om de volgende bespreking aan te kondigen. Ons gesprek had een half uur te lang geduurd.'

Sicco was een doener met een ijzeren wil, die doelgericht zijn plannen probeerde te verwezenlijken, nu eens koppig en vasthoudend, dan weer opportunistisch omdat hij wist dat de eindbestemming niet altijd zonder omwegen bereikt werd. Alleen al met zijn aanwezigheid kon hij vergaderingen domineren en wanneer het op een marathon uitdraaide had hij vaak de langste adem. Hij ging voortdurend de boer op en kon zo vanuit de praktijk topambtenaren, vertegenwoordigers van boerenorganisaties en allerlei andere deskundigen sterk tegenspel bieden, soms nogal kortaf en bot. Als een hereboer voerde hij het ambtenarenteam aan dat de oogst moest binnenhalen. Voor het uitpikken van loyale en deskundige medewerkers had hij een uitstekende neus.

Mansholt was intelligent, geen intellectueel. Dat werd hij pas een paar jaar voor zijn pensionering in 1973. Hij was weinig geïnteresseerd in de theorie, veel meer in cijfertjes en ambachtelijk handwerk; sterk in details, maar met een

¹ Glenda Goldstone Rosenthal, *The men behind the decisions. Cases in European policymaking* (Lexington 1975) p. 93 e.v.

bijzondere *feeling* voor de grote lijnen. Voordat Sicco zich in een boek of artikel verdiepte, keek hij altijd even hoe vaak daarin naar anderen verwezen werd. Wanneer dat volgens hem te vaak gebeurde, had de schrijver zelf geen oorspronkelijke ideeën en kon het dus weinig wezen. Als man van de praktijk kon Mansholt er dan niet goed mee uit de voeten.

Hij had een hekel aan schrijven. In 1940 zette hij zijn pen op papier voor een preadvies aan z'n eigen partij (de SDAP) over pachtprijzen en in 1971 schreef hij voor een congres van Europese sociaal-democraten een opzienbarende rede, gezeten aan de voet van een oude olijfboom in de tuin van zijn zelfgebouwd zomerhuis op Sardinië. In de tussenliggende periode, waarin Sicco achtereenvolgens als voortvarend bestuurder, geslepen politicus en geëngageerd filosoof de wereld probeerde te verbeteren, moeten we het doen met redevoeringen, beleidsstukken, plannen en interviews. Het in 1974 verschenen autobiografisch boek *La crise* was niet meer dan een 249 pagina's tellend gesprek met de Franse journaliste Janine Delaunay.²

Sicco Mansholt was weinig geïnteresseerd in het verleden, ook niet in dat van hemzelf. Tot zijn laatste snik heeft hij zich gericht op de toekomst: de fundamentele hervorming van het Europese landbouwbeleid, de noodzaak van een krimpeconomie, de vernieuwing van de PvdA, de sluiting van het militair oefenterrein Havelte bij zijn woonplaats Wapserveen in Drenthe.

Van de Lauwerszee via de Soenda naar de Wieringermeer³

Sicco Mansholt werd in 1908 geboren op de kathedraalachtige boerderij 'Torum' in de Westpolder, gemeente Ulrum. Het bedrijf lag op 110 hectare vruchtbare kleigrond bij de Lauwerszee in het noorden van Groningen. De vlakke, uitgestrekte landerijen lagen aan een dijk waarachter zich de zee bevond. Vanaf de dijk reikten wijdse vergezichten in alle richtingen. Grootvader Derk Roelfs Mansholt was in 1866 vanuit *Ost Friesland* naar Groningen gekomen. Hij had in 1882 Torum - genoemd naar een in de Middeleeuwen door de Dollard verzwolgen stad - gekocht en er een bloeiend akkerbouwbedrijf van gemaakt. In economisch en sociaal opzicht was Derk Roelfs vooruitstrevend en radicaal. Op z'n eigen bedrijf experimenteerde hij bijvoorbeeld met kunstmest en zaadveredeling, terwijl hij politieke contacten onderhield met Multatuli en

² Sicco Mansholt, *La crise. Conversations avec Janine Delaunay* (Parijs 1974); *Der Krise. Europa und die Grenzen des Wachstums* (Stuttgart 1974); *De crisis* (Amsterdam 1975). De Duitse en Nederlandse versie zijn twee verschillende bewerkingen.

³ De gegevens uit deze paragraaf zijn ontleend aan: *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, deel 1 (Amsterdam 1986), lemma's W. Andreae, D.R. Mansholt en L.H. Mansholt; Wim Klein, 'De superboer Sicco Leendert Mansholt', *Elsevier*, 29 januari 1966; K. ter Laan, *Multatuli en twee van zijn discipelen. Mansholt en De Raaf met brieven van en over Multatuli* (Leiden 1949); Frans Nypels en Kees Tamboer, 'De man Mansholt', *Haagse Post*, 22-28 maart 1972; Arend J. Voortman, 'Nederlandse sociaal-democratie en het landbouwvraagstuk. De duurzame relatie van Sicco L. Mansholt met de boeren' in: Frans Becker e.a. eds., *Van Troelstra tot Den Uyl. Het vijftiende jaarboek van het democratisch socialisme* (Amsterdam 1994) p. 247-269; de in noot 2 genoemde boeken en een interview van de auteur met Mansholt, 16 maart 1993.

Domela Nieuwenhuis. Grootvader was geen redenaar, maar een man van nuchtere feiten en cijfers. Op Torum kwam de hele familie regelmatig bijeen, ook ooms en tantes, neven en nichten. Er werd gestudeerd, gesport en gemusiceerd. Tussen de liberale en confessionele hereboeren namen de overwegend rode Mansholts een geïsoleerde positie in.

Toen Sicco veertien was, stierf grootvader. Sicco's vader Bertus, die het bedrijf sinds 1906 zelfstandig voerde, zag zich gedwongen Torum te verkopen omdat hij de hypotheek die nodig was om zijn broers en zusters uit te kopen niet kon opbrengen. Sicco herinnerde zich later dat zijn ouders hierdoor volledig uit het veld waren geslagen. Het gezin verhuisde naar een villa in het dorpje Glimmen, ten zuiden van de stad Groningen en Sicco's leven veranderde ingrijpend. Hij moest naar de HBS in de stad, maar hij spijbelde vaak en ging dan wandelen of zeilen. Over de driejarige HBS zou hij vijf jaar doen. Hierdoor kon hij niet naar Wageningen.

Bertus Mansholt was de eerste sociaal-democraat die toetrad tot het Gronings provinciebestuur. Dat gebeurde in 1913. Tot 1939 bleef hij gedeputeerde. Op landelijk niveau was hij een van de belangrijkste landbouwspecialisten van de SDAP. Hij hoorde bij de generatie die wethouderssocialisten als Wibaut, De Miranda en Drees voortbracht. Sicco's vader was een solide, berekenend en wat schuchter bestuurder en een geheelonthouder zoals Drees. Hij was streng en driftig. Sicco erfde zijn grote kwaliteiten als bestuurder, zijn krachtig postuur en af en toe ook zijn opvliegingen.

Bertus' vrouw Wabien Andreae was klein van stuk; een gedreven activiste die snel op de barricaden stond. Zij gaf vóór haar huwelijk les in economische en politieke vakken aan de hogere burgerscholen in Groningen, Warffum, Meppel en Heerenveen. Wabien was van 1918 tot 1931 politiek actief op gemeentelijk en provinciaal niveau. Het lidmaatschap van de Tweede Kamer liet zij in 1918 aan zich voorbij gaan, omdat dit ten koste zou gaan van de 'moederschapsplichten' tegenover haar vijf kinderen (twee zoons en drie dochters; Sicco was het tweede kind). Haar opvattingen over opvoeding, seksualiteit, socialisme en feminisme heeft ze uitvoerig beschreven in een aantal artikelen in o.a. *De socialistische Gids*. Daarin stelde zij het moederinstinct boven alles, zelfs boven de klassenstrijd. Verder zette zij zich scherp af tegen de 'burgerlijke' feministes, tegen 'wetgeving door potentaten die de vrije groei van de maatschappij in een bepaalde richting dwingt' en tegen vrije seksuele omgang vóór het huwelijk.⁴ Moeder zou ook Sicco de les blijven lezen totdat zij stierf in 1966. Zij spoorde hem aan tot z'n eerste politieke activiteit in de jaren dertig (secretaris van een plaatselijke SDAP-afdeling) en bekritiseerde hem voortdurend tijdens zijn ministerschap en z'n Brusselse periode. Hij was altijd in haar oordeel geïnteresseerd.

Sicco wilde boer worden, maar zijn oudste broer was hem voor en het pachtvoorschot van twee boerderijen kon vader niet betalen. Hij koos toen voor een studie aan de koloniale landbouwschool in Deventer. Na drie jaar stond

⁴ Vgl. W. Mansholt-Andreae, 'De vrouw en het gezin', *De socialistische Gids* 3 en 4 (1918/19); 'Lindsey's boeken', *Ibidem* 15 (1930) en 'Wordend huwelijk', *Ibidem* 17 (1932).

Sicco werkloos op straat. Het was crisistijd in Indië. Zijn neef Stefan Louwes zette hem aan het werk op een instituut voor landbouwonderzoek. Verder was hij korte tijd kaasmaker op een kleine zuivelfabriek in Noord-Holland.

In 1934 vertrok hij uiteindelijk naar de Soenda op Java. Als jongste employé op een theeplantage kreeg hij de verantwoordelijkheid over tweehonderd hectare met vierhonderd arbeiders: mannen, vrouwen en hun familie. Hij hield het nog geen twee jaar vol. De rigide koloniale gezagsverhoudingen verdroeg hij niet. De adat bepaalde bijvoorbeeld dat koelies voor hem moesten knielen en geen rechtstreeks contact met hem mochten hebben. Sicco had Maleis geleerd, de officiële taal van Java, maar in de Soenda sprak men een dialect dat hij niet kon verstaan. Hij voelde zich eenzaam en zag in Indië geen perspectief.

Terug in Nederland werkte Sicco twee jaar als landarbeider, onder andere bij zijn broer. Hij moest tot november 1937 wachten tot zijn grootste wens in vervulling ging. Kort tevoren was hij getrouwd met Henny Postel, een meisje dat door Sicco's tante Theda was opgeleid tot huishoudlerares en moeders huishoudster was geweest toen Sicco in Indië zat. Het echtpaar kreeg een moderne boerderij en vijftig hectare boerenland in de drooggelegde Wieringermeerpolder toegewezen. Daarna volgde keiharde pioniersarbeid. Sicco zat de eerste jaren van zeven uur 's avonds tot zes uur 's morgens op de tractor, waarna zijn werk overdag werd voortgezet door een landarbeider die hij had aangenomen. Er werden graan, vlas, suikerbieten en aardappelen geteeld. De algemene situatie in de landbouw was niet meer zo slecht als in voorgaande jaren. De door topambtenaar Stefan Louwes opgezette Landbouwcrisiswetgeving (hij was in de jaren dertig Regeringscommissaris voor Akkerbouw en Veehouderij) functioneerde goed en bood boeren een redelijke inkomenszekerheid. In rustige perioden vond Sicco tijd voor andere activiteiten: studeren, de lokale politiek, inkopen doen voor de coöperatieve verenigingen in de polder, zijn kinderen Gaius, Lydeke, Jan en Theda.

Oorlog

Tijdens de oorlog was Sicco actief in het verzet. Het begon met hulp aan onderduikers, het verzamelen van inlichtingen en de verspreiding van illegale bladen. Vanaf 1941 werd Mansholt spin in het web van de voedselvoorziening voor verzetsstrijders en onderduikers in de grote steden. Hij was verantwoordelijk voor het verzamelen van voedsel. Later organiseerde hij wapentransporten voor het verzet, in illegale voedselschepen. De benodigde papieren waren afkomstig van zijn neef Stefan Louwes, in oorlogstijd directeur-generaal van de Voedselvoorziening. Alleen Sicco wist dat. Henny had in die tijd zo'n vijftien onderduikers op de boerderij, terwijl haar man voortdurend de SD achter zich aan had. De organisatie van de voedselvoorziening was zeer succesvol. Zelfs ten tijde van de hongerwinter beschikte men over aanzienlijke voorraden.⁵

⁵ Deze paragraaf steunt op: *De mannen van overste Wastenecker. De geschiedenis van de BS in Noord-Hollands Noorderkwartier* (Den Helder 1947); Mansholt, *De crisis*; Nypels en

Tijdens de oorlog had Mansholt een indrukwekkend netwerk opgebouwd. Hij was in direct contact gekomen met veel kopstukken van de SDAP. Partijsecretaris Woudenberg en de Haarlemse burgemeester Reinalda bijvoorbeeld verbleven op zijn boerderij. Een van de partijleden die hij voedsel bracht in Amsterdam was Willem Drees, die meteen onder de indruk kwam van Mansholts organisatietalent. In Dordrecht smeedde Sicco plannen voor de naoorlogse wederopbouw met o.a. Jaap Burger en Hein Vos. Toen bij de bevrijding in mei 1945 bleek dat het land nog maar voor één week te eten had, vroegen Schermerhorn en Drees de kersverse loco-burgemeester van de Wieringermeer, Sicco Mansholt, de voedselvoorziening voor Nederland te organiseren zoals hij dat voor het verzet had gedaan. Mansholt ging akkoord, voor twee jaar. Zijn bedrijf lag voorlopig toch stil: de Duitsers hadden in april 1945 de Wieringermeerpolder onder water gezet.

Veel van wat er in de oorlogsjaren gebeurd is, is overigens niet te achterhalen. Mansholt sloeg zich er later niet voor op de borst. Zeker is dat alle avonturen van 1940-1945 zijn karakter gesterkt en zijn toekomstig lot bepaald hebben. 'Ik kwam er veel rijper en evenwichtiger uit dan ik er inging', vertelde hij in een interview in de *Haagse Post* van 22 maart 1972.

Minister van 1945 tot 1958⁶

Sicco was 36 toen hij minister werd in het kabinet-Schermerhorn-Drees. Hij was op dat moment, 26 juni 1945, de jongste bewindsman die Nederland ooit had. Zijn naam wekte groot vertrouwen in de landbouwwereld en bij de oude garde van de SDAP, die zijn in januari 1945 overleden vader goed had gekend. Hij was vóór de oorlog al in contact gekomen met Schermerhorn, die zich in die tijd intensief bezighield met 'het boerenvraagstuk'. Verder zat Stefan Louwes nog steeds in de top van het ministerie, terwijl diens broer Herman voorzitter was geworden van de Stichting voor de Landbouw, de voorloper van het Landbouwschap.⁷

Tamboer, 'De man Mansholt'; *Verzet in West-Friesland. De illegaliteit in westelijk West-Friesland en in de Wieringermeer in de jaren 1940-'45* (Schoorl 1990) en een interview van de auteur met Mansholt, 16 maart 1993.

⁶ Deze paragraaf is mede gebaseerd op Mansholt, *De crisis*; H. Daalder en N. Cramer eds., *Willem Drees* (Houten 1988); S.L. Louwes, 'Het gouden tijdperk van het groene front. Het landbouwbeleid in de naoorlogse periode' in: G.A. Kooy e.a. eds., *Nederland na 1945. Beschouwingen over ontwikkeling en beleid* (Deventer 1980); Nypels en Tamboer, 'De man Mansholt'; Anneke Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak? De rooms-rode samenwerking en het einde van de brede basis 1948-1958* (Amsterdam 1986); Jouke de Vries, *Grondpolitiek en kabinetscrisis* (Den Haag 1989) en *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, deel I, II en III van respectievelijk F.J.F.M. Duynstee en J. Bosmans (Amsterdam en Assen 1977); M.D. Bogaarts (Nijmegen 1989-1995) en P.F. Maas en J.M.M.J. Clerx eds. (Nijmegen 1991-1996).

⁷ Het verwijt dat het landbouwbeleid in die tijd een familieaangelegenheid was, lag voor de hand. Ik ben dat verwijt echter nergens tegengekomen. De twee gebroeders Louwes waren overigens lid van de VVD (en vóór 1948 van een van de liberale voorlopers van

De eerste jaren voelde Sicco zich nog meer boer dan politicus. Hij greep elke kans aan om vanuit Den Haag naar zijn boerderij 'Fletum' - genoemd naar een dorpje in de buurt van het Middeleeuwse Torum - te gaan. Totdat hij in 1958 naar Brussel vertrok hield hij het bedrijf aan via een beheerder.

Kort na de oorlog was voedselvoorziening een uiterst belangrijke kabinetspost. Het eerste jaar was minister Mansholt eigenlijk alleen maar bezig om uit alle hoeken van de wereld voedsel te 'regelen'. In die periode van schaarste was er in de praktijk weinig tijd voor politieke spelletjes, hoewel het kabinet vaak kritiek uitlokte door maatregelen te verpakken in plansocialistische retoriek. 'Diese Zeit unmittelbar nach dem Krieg war die beste Zeit meines Lebens', zei Mansholt in een interview uit 1974.⁸ Hij ontplooidde zich goed in een daadkrachtig kabinet waarin uitstekend werd samengewerkt.

Als minister schiep hij eerst een overlegstructuur: maandelijks beraad met de leiding van de Stichting voor de Landbouw. Vervolgens zette hij het ministerie naar zijn hand door gelijkgezinde ambtenaren binnen te halen. Zij moesten de Nederlandse landbouw moderniseren. Het ministerie werd een volwaardig departement, hetgeen het daarvoor nooit was geweest. Nederland was na 1945 ook meer aangewezen op eigen bodem, waardoor het gewicht van de landbouw relatief was toegenomen. Van belang was dat de minister van Landbouw het Landbouwcrisisfonds (vanaf 1948: Landbouw Egalisatiefonds, LEF) beheerde, waarin veel geld omging. Stefan Louwes had dat in 1933 in het leven geroepen om de boeren te steunen, maar na 1945 werd het omgekeerd gebruikt om de prijzen van het schaarse voedsel te drukken (wèl op een zodanig niveau dat de boeren een redelijk inkomen ontvingen). Het LEF was een flexibel instrument waarmee sterke fluctuaties van de wereldmarktprijs getemperd konden worden. Uit het fonds werden onder andere de subsidies voor brood, melk en vlees en de kosten voor geïmporteerd graan, suiker, koffie en oliën betaald. Het was voor minister van Financiën Piet Lieftinck zeer moeilijk alles te controleren.⁹

Op sociaal-economisch gebied had Mansholt dus een stevige vinger in de pap. De door de naoorlogse kabinetten gevoerde lage-lonenpolitiek kon namelijk alleen voortbestaan als de prijzen kunstmatig laag werden gehouden. In de ministerraad nam 'Landbouw' volop deel aan de discussies. Niet zelden bestookte Mansholt collega's met zijn specifieke deskundigheid of met afwijkend cijfermateriaal waarin meer rekening gehouden werd met de

die partij). Mansholt sprak in een interview met de auteur (d.d. 16 maart 1993) over 'familieregering'. Hij heeft dit indertijd niet van bovenaf georganiseerd. De gebroeders Louwes bekleedden immers al vanaf de jaren dertig leidinggevende functies in de landbouwwereld. Misschien hebben de drie het beleid in belangrijke mate geformuleerd, maar daar staat dan tegenover dat dit zo'n breed draagvlak vond dat het weinig kritiek uitlokte. Mogelijk hebben de kabinetsformateurs Schermerhorn en Drees in 1945 door de benoeming van een familielid van de invloedrijke broers Louwes het draagvlak van het kabinet ook willen verbreden.

⁸ Mansholt, *Der Krise*, p. 18.

⁹ Vgl. H. Bakker en M.M.P. van Lent, *Pieter Lieftinck 1902-1989. Een leven in vogelvlucht* (Antwerpen 1989) p. 135-136.

belangen van het platteland. Dan vond hij stadsmens Drees meestal tegenover zich. Lieftinck was coulanter omdat de landbouw veel deviezen verdiende. Ingewijden wisten ook dat begrotingsonderhandelingen met Lieftinck uitmondde in fysieke uitputtingslagen. Mansholt bleek daar als enige tegen bestand. Drees schreef ooit: 'Mansholt is lichamelijk en geestelijk tegen iedereen en elke inspanning opgewassen.'¹⁰ Er was ook voortdurend enige rivaliteit met Economische Zaken, maar dat had meer van doen met het afbakenen van territorium dan met beleid.¹¹ Toen halverwege 1948 een eind kwam aan de periode van schaarste, distributie en subsidies behoorde Mansholt bijvoorbeeld met Economische Zaken tot de grootste voorstanders van liberalisering.

Mansholt heeft de voorzitterskwaliteiten van Drees altijd geroemd.¹² Hij werkte bijna dertien jaar met hem samen. Dikke vrienden werden ze nooit; vooral Drees scheidde steeds welbewust het persoonlijke van het zakelijke. In de ministerraad kwam het tot opmerkelijke botsingen tussen beiden, zoals die tussen vaders en zoons. Daarnaast was er toch groot wederzijds respect. In een interview verklaarde Schermerhorn in 1977: 'De tegenstelling tussen industriële en stedelijke maatschappij en de agrarische, die is voor mij gepersonifieerd gebleven in de situatie Drees-Mansholt.'¹³

Minister Mansholt was socialist in hart en nieren, maar zijn soep werd nooit zo heet gegeten als hij haar opdiende. Een te voortvarende planmatige aanpak - geïnspireerd door Jan Tinbergen, in die tijd directeur van het Centraal Planbureau - week omstreeks 1948 voor realiteitszin en de bereidheid compromissen te sluiten. Nu eens leek de minister de gevangene van de landbouwlobby, het 'groene front', dan weer stelde hij zich op alsof hij er de leider van was en in een ander geval koos hij tegen de boeren vóór de consument. Dat riekte naar 'zwabberen', maar in de praktijk volhardde Mansholt juist in standpunten die hij vanaf het begin had ingenomen. Die standpunten waren gericht op de lange termijn: het verhogen van de arbeidsproductiviteit en het garanderen van een redelijk inkomen aan boeren met een economisch verantwoorde bedrijfsvoering. Op de korte termijn had hij enige ruimte om te manoeuvreren in de richting van de boeren of de consumenten. Rustig en zelfverzekerd verdedigde hij zijn beleid in de Tweede Kamer. De minister ontmoette de belangrijkste groen-fronters in het parlement ook regelmatig in het overleg met de Stichting voor de Landbouw. Neef Herman Louwes bijvoorbeeld, de voorzitter van de Stichting, zat vanaf 1950 voor de VVD in de senaat. Mansholts uitgesproken socialistische ideeën over landnationalisatie, verkaveling en grond- en pachtprijspolitiek klonken luid op PvdA-congressen, niet in het parlement. Hij benutte zijn deskundigheid en informatievoorsprong in de ministerraad om zoveel mogelijk voor de boeren uit het vuur te slepen, terwijl hij in de Kamer diezelfde voorsprong uitbuitte om

¹⁰ W. Drees, *De vorming van het regeringsbeleid* (Assen 1965) p. 59.

¹¹ Vgl. o.a. Jelle Zijlstra, *Per slot van rekening. Memoires* (Amsterdam en Antwerpen 1992) p. 30 e.v.

¹² Vgl. vooral, Daalder en Cramer eds., *Drees*, interview Mansholt, p. 139-143.

¹³ W. Schermerhorn, *Minister-president in herrijzend Nederland* (Naarden 1977) p. 37. Hij voegde daaraan toe: 'En ik stond innerlijk aan de kant van Mansholt.'

het groene front van zich af te houden. Dat front was overigens niet altijd gesloten - de belangen van de akkerbouw zijn bijvoorbeeld niet zelden tegengesteld aan die van de veeteelt - en de minister maakte daar handig gebruik van. Verder werd hem stevige kritiek bespaard omdat de Nederlandse landbouw onder zijn bewind per saldo de wind mee had.

Politiek

Sicco was in 1946 lijsttrekker voor de PvdA in de kieskringen Den Helder en Haarlem. Twee jaar later was hij aanvoerder van de Groningse lijst en stond hij in Assen op nummer drie. De PvdA had toen acht verschillende lijsttrekkers, verdeeld over alle achttien kieskringen. In 1952 stond Drees overal bovenaan, terwijl Mansholt in vijf kringen meedeed op plaats twee, vijf of zes. Bij de verkiezingen van 13 juni 1956 tenslotte kon men in tien kringen zijn stem op Mansholt uitbrengen.¹⁴ Op dat moment was hij na Drees de meest 'nationale' PvdA-politicus. Een opvallend groot aantal voorkeurstemmen kreeg Mansholt nooit. Hij zei later dat hij blij was dat hij nooit in het parlement terecht was gekomen. Hij zou zich daar 'ingeklemd' hebben gevoeld.¹⁵ Het is overigens de vraag hoe groot zijn electorale aantrekkingskracht was op zijn doelgroep. Bij veel boeren was hij populair, maar ze zouden nooit op zijn partij stemmen. In zijn eigen partij werd hij gezien als een sterk minister die in zijn sector de geleide economie met succes in de praktijk had gebracht. Daarnaast controleerde hij de voedselvoorziening die voor de arbeiders zo belangrijk was.

Door aan te blijven was Sicco mede verantwoordelijk voor de politionele acties tegen Indonesië. Later sprak hij hierover als 'een van de zwarte bladzijden uit mijn politieke loopbaan'.¹⁶ Hij was onervaren en had de neiging zich op dit punt teveel te conformeren aan 'wijzere' ambtgenoten. Hij wilde zich daar niet voor verontschuldigen: hij had moeten opstappen.

Na de eerste jaren van de wederopbouw leek de periode van betrekkelijke politieke vrede ten einde. Tot ergernis van de KVP en behoudende ambtenaren op het ministerie stampte Mansholt een buitenlandsectie uit de grond met enkel politieke vrienden.¹⁷ In de ministerraad bemoeide hij zich steeds vaker met zaken buiten zijn portefeuille. Toen zijn vriend Jaap Burger in 1952 fractievoorzitter werd van de PvdA, versterkte dat Mansholts positie in de ministerraad.¹⁸ Via hem probeerde de fractie namelijk een voet tussen de deur van de raad te krijgen, hetgeen bij Drees niet lukte. Het gaf Mansholt mogelijkheden de fractie op zijn beurt enigszins te sturen in de richting van zijn eigen plannen.

¹⁴ *Parlement en Kiezer, jaarboekje*, 1946 t/m 1956 en de *Nederlandse Staatscourant*, 4 juli 1952 en 27 juni 1956.

¹⁵ Mansholt, *Der Krise*, p. 21.

¹⁶ Mansholt, *De crisis*, p. 29.

¹⁷ Daarvóór werd Mansholt door Romme gedwongen zijn politieke secretaris Barend van Dam te ontslaan. Vgl. Daan Dijkman, 'De politieke ambtenaar', *Haagse Post*, 21-27 mei 1978.

¹⁸ Vgl. voor het volgende ook: Chris van Esterik en Joop van Tijn, *Jaap Burger, Een leven lang dwars* (Amsterdam 1984) p. 89-152.

Het 'fundamentalistische' mandement van de katholieke bisschoppen in 1954 voedde het wantrouwen van rood voor rooms. Op dat moment hadden Mansholt en Burger willen breken, maar de zaak werd gladgestreken door Drees en Romme. Het optreden van Sicco in die tijd wekte de indruk dat hij steeds vaker op de politieke solotoer ging, af en toe 'samenzwerend' met de fractie tegen ontwikkelingen in het kabinet die hem niet bevielen. Begin 1955 was hij de enige die in de markt was voor de opvolging van Drees, die had laten doorschemeren zich in 1956 te willen terugtrekken. Dat verklaart misschien mede zijn houding. Een artikel in *Vrij Nederland* waarin gespeculeerd werd over een lijstaanvoorderschap van Mansholt, was aanleiding voor een interpellatie van de KVP over de melkprijs. Daarbij moest de toekomstige PvdA-leider worden aangeschoten.¹⁹ Kort daarop kwam het tot een flinke aanvaring met Drees en KVP-minister Beel, nadat Mansholt zich bij de zgn. Huurwetcrisis als enige minister achter de PvdA-fractie had geschaard. De fractie was de compromissenpolitiek zat en ging steeds meer naar links hangen. Beel klaagde in zijn dagboek 'dat enkele hoofdambtenaren rondom Mansholt voortdurend politiek bedrijven'.²⁰

In 1956 joeg Sicco Drees tegen zich in het harnas, toen hij tijdens de kabinetsformatie *f* 220 miljoen extra eiste voor de landbouw.²¹ In de verkiezingscampagne had hij op een landbouwtentoonstelling in Kampen de boeren dat bedrag beloofd (de rekening voor een verhoging van de garantieprijs voor melk met twee cent) als hij minister zou blijven! Dit legde een zware hypotheek op de formatie omdat het groene front met minder dan die twee cent waarschijnlijk geen genoeg meer zou nemen. Het scheelde weinig of vader Willem had Mansholt aan de kant geschoven, maar Burger liet zijn vriend bij de formatie niet vallen.²² Sicco kreeg uiteindelijk *f* 200 miljoen.

Mansholt had verder nog een aantal politieke stokpaardjes, o.a. de gelijkgerechtigdheid van humanisme en confessionalisme - hij was zelf overtuigd en actief humanist -, ontwikkelingshulp en bovenationale samenwerking. Hiervoor maakte hij zich in de ministerraad steeds sterk. De eerste jaren van zijn ministerschap had hij zijn hoop gevestigd op de FAO, de voedsel- en landbouworganisatie van de Verenigde Naties. Mansholt was twee keer in de race om het voorzitterschap, maar schoot net te kort. De laatste keer was in 1956.²³

¹⁹ Vgl. Hans Daalder, 'Inzake partijleiding en Willem Drees' in: Becker e.a. eds., *Van Troelstra tot Den Uyl*, p. 126 en 141 noot 47.

²⁰ R.J.J. Stevens, L.J. Giebels en P.F. Maas eds., *De formatiedagboeken van Beel 1945-1973. Handboek voor formateurs* (Nijmegen en Den Haag 1994) p. 105. Vgl. over de Huurwetcrisis: Visser, *Uiterste noodzaak?*, p. 181 e.v.

²¹ Vgl. voor het volgende: F.J.F.M. Duynstee, *De kabinetsformaties 1916-1955* (Deventer 1965) p. 191 e.v.

²² Visser, *Uiterste noodzaak?*, p. 244.

²³ Vgl. *Keesings Historisch Archief*, 1956, p. 12475, 12594 en 12792; over ontwikkelingshulp en FAO: J.J. van der Lee, 'Mijn herinneringen aan Sicco Mansholt', *Socialisme en democratie* 52 (1995) p. 491.

Europa

Mansholt had twijfels over de beperkte opzet van het plan voor de kolen- en staalgemeenschap dat de Franse minister Schuman op 9 mei 1950 lanceerde. Hij was namelijk een overtuigd Europees federalist. Zijn negatieve ervaringen met de landbouwpolitiek in de Benelux (de Belgen wilden van integratie niets weten) en het protectionisme dat volgens Mansholt in de tweede helft van 1950 in Europa opnieuw de kop opstak, leidden hem rechtstreeks naar bovennationale ordening. Intergouvernementele samenwerking zou volgens Mansholt de Europese economische moeilijkheden niet kunnen oplossen. Daarvoor was een supranationale organisatie nodig waaraan lidstaten een deel van hun soevereine bevoegdheden hadden overgedragen. In die tijd was een deel van de PvdA ook bereid dit supranationale Europa te aanvaarden onder de voorwaarde dat er op dat niveau tot een planmatige aanpak met meer centrale sturing over zou worden gegaan.

In 1950 had Mansholt met zijn ambtenaren Louwes, Jaap van der Lee en Ivo Samkalden een plan ontwikkeld voor een gemeenschappelijke Europese markt voor landbouwproducten met een supranationale leiding (het eerste plan-Mansholt).²⁴ Hij heeft er - nadat het Nederlandse kabinet er in 1951 op hoofdlijnen mee had ingestemd - tot 1953 hard voor geknokt in verschillende internationale onderhandelingsrondes, maar het werd een echec. De nationale belangen liepen veel te ver uiteen. Hij leerde dat een goede strategie soms belangrijker is dan de inhoud zelf en hield er het waardevolle contact met Jean Monnet aan over. Mansholt had ook naam gemaakt in Europese landbouwkringen. De mislukte plannen zouden in 1958 opnieuw uit de kast worden gehaald en een inspiratiebron voor het landbouwbeleid van de EEG vormen.²⁵

Wat Europese integratie betrof, was Drees rechtlijnig. Politieke eenwording ging hem veel te ver. Zonder Engeland en Scandinavië wilde de minister-president er eigenlijk niets van weten. Drees vreesde een katholiek, conservatief Europa. In 1952 beging hij de 'grote vergissing'²⁶ de partijloze Willem Beyen in zijn kabinet te halen als minister voor Buitenlandse Zaken. Beyen ontpopte zich al snel als een volbloed Europeaan. Mansholt kreeg dus steun uit onverwachte hoek. Het initiatief van Beyen voor een douane-unie met een supranationale bovenbouw (voorjaar 1955) leidde uiteindelijk (via de in de geschiedschrijving

²⁴ Vgl. hierover uitgebreid W.H. Vermeulen, *Europees landbouwbeleid in de maak. Mansholts eerste plannen, 1945-1953* (Groningen 1989). Andere gegevens over het plan en Mansholts 'Europese activiteiten' tijdens zijn ministerschap zijn te vinden in verschillende artikelen in de bundels: Richard T. Griffiths ed., *The Netherlands and the integration of Europe 1945-1957* (Amsterdam 1990); Richard T. Griffiths ed., *Socialist parties and the question of Europe in the 1950's* (Leiden 1993); Werner Maihofer ed., *Noi si mura. Selected working papers of the European University Institute* (Florence 1986) en Enrico Serra ed., *Il rilancio dell'Europa e i trattati di Roma* (Brussel 1989). In de ministerraad was Mansholt in de winter van 1951-1952 bijvoorbeeld de meest uitgesproken voorstander van een supranationaal opgezette Europese Defensiegemeenschap.

²⁵ Vgl. Alan S. Milward, *The European rescue of the nation-state* (Londen 1992) p. 295-317.

²⁶ Interview Mansholt in: Daalder en Cramer eds., *Willem Drees*, p. 141. Drees had vooraf niet voorzien dat deze partijloze bankier zo gegrepen zou worden door 'Europa'.

over de gemeenschap prominent op de voorgrond geplaatste conferentie van Messina in 1956 en het rapport-Spaak) tot het verdrag van Rome waarin de EEG werd opgericht per 1 januari 1958. De Engelsen hadden zich in het najaar van 1955 al teruggetrokken. Beyens topambtenaar Ernst van der Beugel probeerde achter de rug van zijn eigen minister Drees ertoe te bewegen Beyen in te tomen.²⁷ Tevergeefs.

Omstreeks 1955 vonden stormachtige vergaderingen plaats van pro-Europeanen in de PvdA (Burger, Van der Goes van Naters, Tinbergen, Samkalden, Koets etc.), onder andere bij Sicco thuis in Wassenaar. Hoogoplopende conflicten met sceptici als Drees en Van der Beugel (óók PvdA) waren het gevolg. In de ministerraad protesteerde Drees fel wanneer Europeanen als Mansholt, Samkalden, Klompé en Zijlstra te ver dreigden te gaan.²⁸ Wat Europa betrof stond Romme dichterbij Mansholt dan bij Drees. De KVP-leider was een belangrijke drijvende kracht in het comité-Monnet dat zich halverwege de jaren vijftig sterk maakte voor de Verenigde Staten van Europa.²⁹

Het verdrag van Rome uit 1957 creëerde een kleine opening om via een verkennende conferentie tot een gemeenschappelijk landbouwbeleid te komen. Mansholt rook zijn kans en vertrok op 1 januari 1958 als Europees Commissaris naar Brussel, waar de zetel van de EEG gevestigd werd. Waarschijnlijk was Drees opgelucht toen hij ging.³⁰ Het verlies van zo'n gezichtsbepalende factor was echter allerminst bevorderlijk voor het vertrouwen van de PvdA-fractie in de rooms-rode coalitie. Dat vertrouwen smolt eigenlijk al vanaf 1952 steeds verder weg.³¹ In de loop van 1958 zou de samenwerking in de coalitie zienderogen achteruit gaan als gevolg van andere politieke factoren, tot in december van dat jaar de definitieve breuk volgde.

Afscheid

Op 12 december 1957 verdedigde dr. Mansholt - in 1956 had hij een eredoctoraat ontvangen in Wageningen - zijn laatste landbouwbegroting in de Tweede Kamer.³² Het werd een passende afronding van een succesvol ministerschap.

²⁷ Vgl. J.P. Rehwinkel, *De minister-president. Eerste onder gelijken of gelijke onder eersten?* (Zwolle 1991) p. 204.

²⁸ Bijvoorbeeld bij de eerste presentatie van Beyens plannen in de ministerraad (april 1953) en de positieve beoordeling van het rapport-Spaak ter voorbereiding van het verdrag van Rome. Zie *Ibidem*, en Wendy Asbeek Brusse, 'The dutch socialist party' in: Griffiths ed., *Socialist parties*, p. 106-134.

²⁹ Vgl. voor het nauwe contact tussen Romme en Monnet: François Duchêne, *Jean Monnet. The first statesman of interdependence* (New York en Londen 1994) p. 354.

³⁰ 'M. Drees était très opposé à Mansholt du fait de sa politique sur le plan national et il voulait absolument s'en débarrasser; il a été très heureux de l'envoyer à Bruxelles', aldus D.P. Spierenburg in: Serra ed., *Il rilancio dell'Europa*, p. 508 (Discussiebijdrage).

³¹ Visser, *Uiterste noodzaak?*, p. 287, citeert J. Bosmans: 'De coalitie overleed aan een slepende ziekte, waarvan de symptomen in 1952 zichtbaar werden.' De 'uiterste noodzaak' bestond na 1952 niet meer.

³² *HTK 1957-1958*, deel III, p. 3435-3472.

Mansholt presteerde het op de valreep een vertraagde uitbetaling van f50 miljoen melkprijsgarantie door de Kamer te slepen door te dreigen met een *regeringscrisis*! KVP-kamerlid W.J. Drosen, jarenlang de belangrijkste tegenspeler van de minister in de Tweede Kamer, maakte de balans op. Op de creditzijde: uitbreiding van onderzoek en voorlichting, modernisering, samenwerking met het bedrijfsleven, het beginsel van het garantiebeleid, internationale samenwerking en enkele belangrijke wetten (Ruilverkavelingswet, Landbouwwet, Pachtwet etc., alle in zeer nauw overleg met het bedrijfsleven); debet: de grondpolitiek en de toepassing van het garantiebeleid (boeren klaagden over te lage grond- en pachtprizen en schrale garanties).

In zijn korte slotwoord dankte de minister de Kamer voor haar tegenspel: 'Het is mijn ervaring dat niets dodelijker is voor het initiatief dan zelfverzekerdheid door een te grote geborgenheid. Dat geldt in de normale menselijke maatschappij; dat geldt evenzeer in de politiek.' Hij presenteerde daarop een 'landbouwpolitiek-testament': al die jaren had hij gewerkt aan een 'specifiek' landbouwbeleid omdat hij ervan overtuigd was dat de landbouw economisch, sociaal, sociologisch en politiek een wezenlijke taak had in de maatschappij. Dat wezenlijke kon volgens hem enkel behouden blijven als de agrarische structuur zich dynamisch ontwikkelde. De kern van die structuur was het zelfstandig gezinsbedrijf. Stilstand was gevaarlijk. Daarnaast was de vrees voor een terugkeer naar de verpaupering van de jaren dertig zijn belangrijkste motivatie. Dat bracht hem tot de volgende grondslagen van het door hem na 1945 gevoerde landbouwbeleid: de verhoging van de arbeidsproductiviteit en het garanderen van een redelijk bestaansniveau. Daarbij was het eerste een voorwaarde voor het tweede. Steun en protectie mochten een noodzakelijke structuuraanpassing van de landbouw niet doorkruisen.

Kamervoorzitter Kortenhorst typeerde Mansholt vervolgens als 'niet een man om met zijn beginselen te transigeren en zijn mening achter stoelen en banken te verstoppert; een strijdbaar man, voor zover geen *diehard*, geen regent, die aan een botsing voorkeur gaf boven een verantwoord compromis'. Hij citeerde Vondel:

Gelukkig is de hulck
Daer midden in de baeren
Een stuurman zit te roer
Die zeewijs en ervaren
De blinde klippen kent
En gronden meet en peilt
En door de barning heen
Het uiterst weet te schuwen

Daarna stelde de kamervoorzitter 'een motie van hulde' voor, waarin de minister bedankt werd voor twaalfeneenhalf jaar 'onbezweken trouw, toewijding en bekwaamheid'. Deze motie, een parlementair-historisch curiosum, werd aangenomen met applaus, óók een curiosum.

Brussel, 1958-1973³³

De grote reikwijdte van het verdrag van Rome werd volgens Mansholt door de meeste politieke leiders van 1957 niet begrepen. In drie etappes van vier jaar³⁴ moest een gemeenschappelijke markt worden opgebouwd, maar het zou zo'n vaart niet lopen, dacht men. Sicco Mansholt was optimistisch. Hij geloofde dat er in die twaalf jaar ook een *politieke* gemeenschap uit de grond kon worden gestampt. Zeer voortvarend toog hij aan het werk.

Ondanks krachtige lobby (van de 'Europeanen' in de PvdA en in de ministerraad) liep Mansholt het voorzitterschap van de Europese Commissie mis. Alfred Mozer, internationaal secretaris van de PvdA, kreeg van de Duitse Bondskanselier Adenauer te horen: 'Ein Bauer und ein Sozialist, das ist des Guten zuviel.'³⁵ Het vastklampen van de Belgen aan Brussel als Europees hoofdstad deed de campagne voor Mansholt geen goed. De Benelux zou daarmee haar deel van de koek wel hebben gekregen. Voorzitter werd de Duitser Walter Hallstein: een onopvallende verschijning, zeer tactvol en bescheiden. Sicco had die kwaliteiten veel minder en zou als voorzitter in die beginperiode waarschijnlijk niet zo succesvol zijn geweest als Hallstein. Hij werd wel een van de vice-voorzitters.³⁶

De eerste Europese jaren waren pioniersarbeid. De Commissie startte vanuit een oud hotel met een verdragstekst, een flink budget en allerlei optimistische ideeën. Negen commissarissen en hun staf moesten de Europese economische integratie daadwerkelijk van de grond tillen conform de gemaakte afspraken in Rome. Het was een experiment waarvan de afloop zeer onzeker was. De gestage voortgang in de beginperiode op het terrein van de landbouw was door weinigen voorzien. Bij die vooruitgang speelde Mansholt persoonlijk een

³³ Deze paragraaf is mede gebaseerd op Rosenthal, *The men behind the decisions*; William F. Averyt jr., *Aprolitics in the European Community. Interest groups and the Common Agricultural Policy* (New York 1977); Nicole Condorelli Braun, *Commissaires et juges dans les communautés Européennes* (Parijs 1972); *Keesings Historisch Archief 1958-1973*; Leon L. Lindberg, *The political dynamics of European economic integration* (Londen 1963); Milward, *The European rescue of the Nation-State*; Hans Peter Muth, *French agriculture and the political integration of western Europe* (Leiden 1970); Michael Tracy, *Agriculture in Western Europe. Challenge and response 1880-1980* (tweede druk; Londen 1982).

³⁴ Art. 8 lid 1, EEG-Verdrag. In het Verdrag werd verder concreet aangegeven welke doeleinden daadwerkelijk bereikt moesten zijn. Pas als die doeleinden bereikt waren (bijvoorbeeld op het terrein van de afschaffing van douanerechten, het vrije verkeer van werknemers of het gemeenschappelijk landbouwbeleid) kon de Raad van Ministers besluiten dat er een volgende etappe zou ingaan. Voor de tweede en derde etappe gaf het verdrag wel concrete opdrachten, met name t.a.v. het vrije verkeer van goederen, maar op een aantal terreinen, zoals de landbouw, was gekozen voor vagere formuleringen. In de tweede en derde etappe zou het besluitvormingsproces ook steeds verder op supranationaal niveau moeten worden getild.

³⁵ Geciteerd in A. Mozer-Ebbinge en R. Cohen eds., *Alfred Mozer. 'Gastarbeider' in Europa* (Zutphen 1980) p. 45.

³⁶ De familie Mansholt ging er in Brussel op vooruit. Toen hij minister was had Sicco zich eens in de ministerraad laten ontvallen dat het salaris zo karig was dat hij thuis geen mensen durfde ontvangen. In Brussel zou hij f 60.000 belastingvrij per jaar krijgen, terwijl hij als minister f 29.200 bruto ontving.

belangrijke rol. Dat hij de politieke ruimte vond, hing samen met andere factoren die nog ter sprake komen. Mansholt kreeg het Directoraat-Generaal voor Landbouwzaken onder zich. Hij bouwde een *braintrust* op van een man of twintig. Daarin zaten ook een aantal getrouwen uit Den Haag, o.a. Van der Lee en Berend Heringa. De in de Europese politiek gepokte en gemazelde Alfred Mozer trok hij aan als kabinetschef. Mozer was politiek actief geweest voor de Duitse sociaal-democraten. In de jaren dertig vluchtte hij voor de nazi's. Hij had toegang tot de hoogste politieke kringen in de Bondsrepubliek. Via de Europese Beweging, waarvan hij een van de oprichters was, reikte zijn netwerk tot de pro-federalistische Westeuropese politieke elite. Terwijl zijn commissaris het landbouwbeleid van de grond tilde, 'deed' hij de algemene Europese politiek. Het kabinet van Mozer stippelde de strategie uit. Het functioneerde in feite onafhankelijk van het Directoraat en liet zich ook weinig gelegen liggen aan het algemene secretariaat van Hallstein.

Vóór elk plan liet Mansholt meestal eerst een memorandum uitwerken met hoofdlijnen, die hij met zijn collega's besprak. De Commissie nam haar beslissingen met meerderheid van stemmen. De werkwijze van de Commissie was ongeveer dezelfde als die van de Nederlandse ministerraad. Essentieel verschil was dat Commissarissen geen verantwoording hoefden af te leggen voor een parlement of een politieke partij.

Mansholt bouwde verder een uitgekiende *public relations* op en hij onderhield uitstekende relaties met de pers. Vaak gebruikte hij de publiciteit als wapen. Hij nam de ruimte voor zijn schokeffecten en proefballonnetjes. In november 1959 bijvoorbeeld suggereerde hij al dat de EEG eigen inkomsten zou kunnen verkrijgen door heffingen op aardolie en atoomenergie. 'Der dynamische Mansholt verstand es alles in Bewegung zu setzen', schreef zijn collega Von der Groeben in 1982.³⁷

Package deals

Vanwege de grote belangentegenstellingen leek de vorming van een gemeenschappelijk Europees landbouwbeleid een onmogelijk karwei. Het was Mansholts grootste klus. Er bestaat nog weinig Nederlandse literatuur over. Daarom wordt hieronder wat langer bij de belangrijkste knooppunten stilgestaan, chronologisch en vanuit het gezichtspunt van Mansholt.³⁸ Vage formuleringen over landbouwpolitiek in het verdrag van Rome moesten het vertrekpunt zijn voor verregaande integratie. De eerste stap in een lange reeks die vele jaren in beslag nam, kon in juli 1958 worden gezet op de conferentie van Stresa, waar Mansholt het voortouw nam. De Commissie, de landbouwministers, boerenleiders en consumentenorganisaties werden het in

³⁷ Hans von der Groeben, *Aufbaujahre der Europäischen Gemeinschaft. Das Ringen um den gemeinsamen Markt und die politische Union (1958-1966)* (Baden-Baden 1982) p. 57 e.v.; voor het proefballonnetje: *Keesings Historisch Archief*, 1959, p. 15335.

³⁸ Vgl. voor het Nederlandse gezichtspunt vooral: Ary Burger, 'Voor boerenfolk en vaderland. De vorming van het EEG-landbouwbeleid 1959-1966', (scriptie Vrije Universiteit Amsterdam juni 1991; herdruk december 1992); Lindberg, *The political dynamics*, p. 233 geeft een 'chronology of events' van 1958 tot en met 1962.

Stresa eens over een blauwdruk en de te volgen procedures.³⁹ Uit die blauwdruk volgde dat het Europees beleid zou moeten worden geënt op het Nederlandse: één vrije, interne markt; marktordening per produkt; garantieprijzen en variabele heffingen aan de buitengrenzen. Er werd gekozen voor de markt als motor en de prijzen als belangrijkste instrument.

Twee jaar na Stresa presenteerde de Commissie concrete voorstellen om stapsgewijs te komen tot een gemeenschappelijk markt- en prijsbeleid met ingang van 30 juni 1967.⁴⁰ Mansholt zou voor zijn plannen moeten knokken met alle middelen die hij bedenken kon. De Europese Commissaris kon een belangrijke politieke rol spelen dankzij het recht van initiatief dat het verdrag van Rome hem toekende, maar de Raad van Ministers besliste. Adviezen van het Europees Parlement - in die tijd nog niet rechtstreeks gekozen; het had enkel een adviserende functie - of het Economisch en Sociaal Comité (het adviescomité van de Raad) schoof Mansholt terzijde als ze niet pasten in zijn concept. De Commissie was de aanjager van de Europese integratie.

Mansholt en zijn medewerkers bleken meesters in het bedenken van *package deals*. In de eerste en tweede fase, dus tot 1966, was eenstemmigheid een vereiste. Er moest dus gemarchandeerd worden. Elk nadeel van een van de partijen diende in het onderhandelingspakket door een voordeel voor diezelfde partij gecompenseerd te worden. Voor de voortgang van de integratie was het van belang de juiste onderwerpen te koppelen en mikpunten in een pakket op te nemen die vóór een vastgestelde datum moesten zijn verwezenlijkt. Beslissingen werden meestal geforceerd aan het eind van marathonzittingen als alle ambtenaren naar huis waren gestuurd en de landbouwministers alleen achterbleven met Mansholt en zijn topambtenaren Louis Rabot⁴¹ en Heringa. *Time* schreef op 26 januari 1962 na een van de marathons: "The sessions were heated. Three officials collapsed with heart attacks, and stubble bearded, trigger-tempered delegates fought long into the night, stoked with double whiskies brought to the conference table. Each point was conceded only after bitter argument. "This isn't integration!", shouted a Netherlands minister, "This is disintegration!" Mansholt was dan op zijn best.

Op cruciale punten liet Mansholt ministers van Economische of Buitenlandse Zaken meepraten om het verzet van hun landbouwcollega's te breken. De Duitsers en de Belgen wilden hun agrarisch protectionisme enkel opgeven als daartegenover voordelen geboden werden voor hun industriële produkten, met name (het vooruitzicht van) tariefverlagingen. De ruimte voor de Commissie om vooruitgang te boeken, laverend tussen het Franse en het Duitse standpunt, leek zeer klein. De Duitse boerenleider Edmund Rehwinkel bleek een formidabele tegenstander die het voor de regerende christen-democraten zo

³⁹ Die boerenorganisaties sloten zich kort daarop, mede op initiatief van Mansholt, aaneen tot het Comité des Organisations Professionnelles Agricoles (COPA). Het idee was de boerenleiders rechtstreeks te betrekken bij de formulering van het beleid. Op termijn kon het COPA zich dan ontwikkelen tot een Europees Landbouwschap.

⁴⁰ Zie *Keesings Historisch Archief*, 1960, p. 15886.

⁴¹ Een Fransman die nauwe banden had met het Franse ministerie van Landbouw en met Monnet. In het begin van de jaren vijftig had hij nauw met Mansholt samengewerkt om het plan-Mansholt ('le pool vert') gerealiseerd te krijgen.

belangrijke boerenelectoraat in zijn greep had.⁴² Hem was er alles aan gelegen de hoge prijzen voor Duitse landbouwproducten staande te houden. Rehwinkel beschikte over het lot van 'zijn' landbouwministers. Hij moest op een of andere manier tevreden worden gesteld. Aan de andere kant kon Mansholt voortdurend rekenen op de politieke steun van de Franse minister Edgard Pisani, die de jonge Franse boeren en grote graanproducenten achter zich wist. Pisani schreef in zijn memoires: '(...) l'accord dynamique entre le commissaire responsable de l'agriculture et le ministre français (...) a permis à la politique commune de voir le jour.'⁴³ Waarschijnlijk werden vooraf geheime afspraken gemaakt in een tegen de Duitse landbouwwereld gerichte kongsi waarbij ook de leiders van het Nederlandse Landbouwschap betrokken werden. De Nederlandse regering leek als bondgenoot aanvankelijk minder betrouwbaar vanwege de machtige lobby van 'Rotterdamse vrijhandelaren' (met als penvoerder NRC-journalist L.J. Heldring) die even fel anti-EEG was als Rehwinkel en de Franse president De Gaulle, maar om tegengestelde redenen. De 'vrijhandelaren' wilden zich namelijk vooral op Groot-Brittannië richten, tegen De Gaulle.⁴⁴ Het Europese engagement van het Nederlandse kabinet nam wel toe naarmate de contouren van de gemeenschappelijke landbouwpolitiek zichtbaarder werden. Dat was vooral de verdienste van Mansholt.⁴⁵

Als onderhandelingen muurvast zaten, wisten Mansholt en Mozer via listige demarches de zaak in beweging te brengen. De Italianen kregen ze aan hun kant door 'landbouwpeetvader' Bonomi en de op het platteland zeer invloedrijke paus Johannes XXIII (Mozer: 'een van de grootste ontmoetingen die we ooit hebben gehad'⁴⁶) voor zich te winnen. De onwillige Duitsers werden in 1961 bestookt met een door Mansholt uitgelokt *Professorengutachten*, een rapport van topeconomen waarin Europese aanpassing aan de te hoge Duitse graanprijs werd afgekraakt.⁴⁷ In april 1963 reisden Mansholt en Mozer naar Amerika. Ze beloofden Kennedy dat de EEG zich soepel zou opstellen bij de GATT-onderhandelingen over tariefverlaging voor industriële producten als de Amerikanen Adenauer en diens beoogde opvolger, Erhard, ertoe zouden brengen de landbouwgemeenschap te accepteren.

42 Vgl. Lindberg, *The political dynamics*, p. 229.

43 Edgard Pisani, *Persiste et signe* (Parijs 1992) p. 214.

44 Zij vreesden dat de plannen van Mansholt op de korte termijn tot gevolg zouden hebben dat Nederland zijn lage beschermingsniveau tegenover niet-lidstaten zou moeten opschroeven om de Bondsrepubliek tevreden te stellen. Dit werd volgens deze door liberalen gedomineerde groep niet gecompenseerd door de voordelen die de vrije, interne markt bracht. De Rotterdamse haven dreef toch vooral op handel met derde landen.

45 Vgl. J. van den Berg, *De anatomie van Nederland* (Amsterdam 1967) p. 196 e.v.; Robert de Bruin, *Les Pays Bas et l'intégration Européenne 1957-1967* (Parijs 1977) passim; Edmund Rehwinkel, *Gegen den Strom. Erinnerungen eines niedersächsischen, deutschen und europäischen Bauernführers* (Dorheim 1973) passim. Daar kwam nog bij dat Drees in 1958 de politiek verliet, dus geen roet in het eten kon gooien.

46 Geciteerd in L.A.V. Metzemaekers, *Alfred Mozer. Hongaar, Duitser, Nederlander, Europeaan* (z. pl., z. j.) p. 31.

47 Vgl. *Keesings Historisch Archief*, 1962, p. 776.

*De Gaulle*⁴⁸

Tot het midden van 1965 steunden de Fransen Mansholts politiek, of andersom! Dat ging niet van harte, ondanks Pisani. Een paar maanden na de oprichting van de Gemeenschap verscheen De Gaulle opnieuw op het Europese toneel. Hij stelde het prestige van zijn eigen land boven alles en was sterk gekant tegen een supranationaal Europa. 'De Gaulle was de generaal, die Europa als een intendance wenste om zijn wil door te zetten, zijn veldslag te winnen', aldus Mansholt.⁴⁹ De belangen van Frankrijk en van de Commissie liepen parallel wanneer het ging om de opbouw van een gemeenschappelijke landbouwpolitiek, maar ten aanzien van de grote lijnen van Europese politieke integratie stonden zij tegenover elkaar. In 1960 lanceerde De Gaulle bijvoorbeeld een plan voor een concurrerend (intergouvernementeel) Europees politiek secretariaat in Parijs. Dat zgn. plan-Fouchet wekte veel achterdocht, met name in Brussel en Den Haag. Het leed schipbreuk in 1962, nadat Nederland er zijn veto over uitgesproken had. De president liet het toen nog niet tot een crisis komen. Het supranationale karakter van de EEG werd immers pas 'actief' bij het ingaan van de derde fase in 1966 wanneer op een aantal beleidsterreinen meerderheidsbesluiten mochten worden genomen.

Mansholt slaagde er in januari 1962 in de in 1960 door de Commissie gelanceerde plannen (de stapsgewijze opbouw van een gemeenschappelijk markt- en prijsbeleid) aanvaard te krijgen, waarmee de eerste fase van integratie succesvol werd afgerond. Dit had hij te danken aan de Fransen, die geëist hadden dat er op het terrein van de landbouw 'vorderingen' zouden zijn gemaakt vóórdat de tweede fase aanving.⁵⁰ De Duitsers hadden daar belang bij, omdat het verdrag hen in die tweede fase een aanzienlijke tariefsverlaging voor industriële produkten beloofde. Er werd hen zelfs een versnelde tariefafbraak voorgehouden. Adenauer zei over het landbouwakkoord van 1962 in de Bondsdag: 'Een van de belangrijkste gebeurtenissen in de Europese geschiedenis in de laatste paar honderd jaar!'⁵¹

De landbouw werd na 1962 steeds meer de motor van de Europese integratie. Halverwege de jaren zestig wàs de EEG voornamelijk landbouw: 95% van het budget, 90% van de regelgeving en 70% van de vergadertijd van de Raad van Ministers werd eraan gespendeerd. Het werd steeds minder een technische, ambtelijke kwestie. De politisering groeide.

Door de wijze waarop De Gaulle in 1963 de Britten buiten de Gemeenschap hield (terwijl onderhandelingen nog in volle gang waren, belegde hij een persconferentie en sprak een veto uit), kreeg de Europese euforie een lelijke

⁴⁸ Vgl. met name *De Gaulle en son siècle. Actes des journées internationales tenues à l'Unesco. Paris, 19-24 nov. 1990*, deel 5, *Europe* (Parijs 1994).

⁴⁹ Mansholt, *De crisis*, p. 65

⁵⁰ Art. 8 lid 3 EEG-Verdrag stelde dat naar de mening van alle lidstaten voldoende voortgang moest zijn gemaakt met het gemeenschappelijk landbouwbeleid voordat naar de tweede fase kon worden overgegaan.

⁵¹ *Frankfurter Allgemeine*, 18 januari 1962 geciteerd in *Keesings Historisch Archief*, 1962, p. 33: 'Tweede etappe EEG begonnen!'

knauw.⁵² Met het Verenigde Koninkrijk zou de Gemeenschap volgens de Gaulle het Paard van Troje binnenhalen. De Britten stonden veel te dicht bij de Amerikanen en zouden een bedreiging kunnen vormen voor de Frans-Duitse relatie. Mansholt was diep teleurgesteld. Hij sprak over een bedreiging van het voortbestaan van de EEG. Men heeft wel gesuggereerd dat De Gaulles 'non' de in hun hart onwillige Britten en Mansholt, die met hen in vrij perspectiefloze onderhandelingen over een landbouwparagraaf was gewikkeld, goed uitkwam. Dat is mogelijk. Zeker is dat De Gaulle zich ook steeds meer stoorde aan de onafhankelijke politieke opstelling van de Europese Commissie, die de technische details ontgroeide.⁵³ De Amerikanen spraken met Hallstein en andere Commissarissen alsof het Europese ministers waren.

Mansholt vroeg daarop veel politieke ruimte voor de volgende stap in het landbouw-integratieproces: 'de nacht van het graan', ofwel het principe-akkoord over de vaststelling van een gemeenschappelijke graanprijs van 15 december 1964, na veertien dagen en nachten onderhandelen. Hij werd daartoe in feite nog steeds door de Fransen in staat gesteld (de Franse boeren zouden profiteren van een aanzienlijke prijsverhoging). Duitsland had tot dan toe een prijsverlaging steeds afgewezen. Met de GATT-onderhandelingen als breekijzer en alweer na een ultimatum van De Gaulle (zoals in 1962 dreigde hij zijn medewerking aan de opbouw van de Gemeenschap stop te zetten als er geen vooruitgang op het terrein van de landbouw zou worden geboekt) werd Bondskanselier Erhard uiteindelijk over de streep getrokken.⁵⁴ Daarmee was een Europese mijlpaal binnen bereik gekomen. Een 'optimale' gemeenschappelijke graanprijs - die dus hoger zou zijn dan de Franse maar aanzienlijk lager dan de Duitse prijs in de periode daarvoor -, naar welke de prijzen van andere landbouwproducten zich waarschijnlijk zouden richten, werd door Mansholt namelijk beschouwd als het fundament voor de integratie. Voorjaar 1965 heerste daarom in alle Europese kringen opnieuw enig optimisme. Men dacht dat De Gaulle niet meer terug zou kunnen als het integratieproces daadwerkelijk voerde tot de overdracht van nationale bevoegdheden.

52 Vgl. ook *Keesings Historisch Archief* 1963, p. 49-51, 82-86 en 163-164.

53 Vgl. John T.S. Keeler, 'De Gaulle et la politique agricole commune de l'Europe: logique et héritages de l'intégration nationaliste' en de daaropvolgende discussie tussen Pisani, Boegner en Couve de Murville in: *De Gaulle en son siècle*, p. 155 e.v.

54 Zie ook: 'EEG, landbouw en Kennedy-ronde', *Keesings Historisch Archief*, 1964, p. 5-7. Vgl. verder voor het GATT-onderhandelingsmandaat van de Commissie en de langzame vooruitgang op Europees landbouwgebied in de periode 1963-1964: Burger, 'Voor boerenfolk en vaderland', p. 61-74.

*De crisis van 30 juni 1965*⁵⁵

Na dit succes ging de Commissie een stap te ver, hoewel het Hallstein en Mansholt van het begin af aan om die stap te doen was. De bouw van het unieke, supranationale Europa moest nu maar eens stevig ter hand worden genomen. De Commissie koppelde het voorstel voor de financiering van de gemeenschappelijke landbouwmarkt - daarvoor bestond een *deadline*: 30 juni 1965 - aan een plan voor een fonds met eigen inkomsten en het toekennen van budgetrecht aan het Europees Parlement. Toen de plannen uitlekten, sloeg de Commissie alle voorbereidende gremia over en deponeerde zij de voorstellen meteen bij het Europees Parlement. De Nederlandse Tweede Kamer en de Westduitse Bondsdag reageerden ongevraagd met steunbetuigingen, maar De Gaulle liet het niet eens tot een marathon komen. Misschien was dit het handvat dat hij zocht om de ontwikkeling van de Gemeenschap stil te zetten, op het moment dat deze zich ook volgens het verdrag van Rome meer in supranationale richting zou moeten bewegen. De Gaulle beantwoordde het 'complot van de federalisten' meteen nadat de *deadline* overschreden was met een boycot van de instellingen van de EG. 'Een stukje kleinzielige nationale machtspolitiek', zei Mansholt later.⁵⁶ IJlings stelde de Commissie een compromis voor, maar daar gingen de Fransen niet meer op in. Het bracht enkel hun motieven duidelijker aan het licht. De voordelen voor Frankrijk wogen volgens De Gaulle niet op tegen het verlies aan nationale soevereiniteit als gevolg van een Europese gelijkschakeling. 'Europa' zou door deze 'lege-stoel-crisis' maar liefst zeven maanden stilliggen. Mansholt reageerde overtrokken. Hij stelde De Gaulles nationalisme op een lijn met dat van Hitler! Volgens hem ging het hier in wezen om de Europese democratie.⁵⁷

Na een half jaar werd Parijs wat inschikkelijker. De Fransen presenteerden een aantal voorwaarden voor een oplossing van de crisis. De eerste bestond uit een flinke beknotting van de macht van de Commissie, maar daartoe bleken de vijf anderen (de Bondsrepubliek, Italië, België, Nederland en Luxemburg) niet bereid. De Fransen klampten zich daarnaast vast aan - de aap kwam nu uit de mouw - hun vetorecht, terwijl het verdrag voorschreef dat de unanimiteitsregel zou worden geschrapt als de EEG in 1966 de volgende fase inging. Op dat punt behaalde het gaullisme een belangrijke overwinning, bezegeld in het zgn. Akkoord van Luxemburg van 29 januari 1966. De crisis zou Hallstein uiteindelijk zijn plaats in de commissie kosten; Mansholt bleef, krachtig gesteund door de anti-gaullistische Nederlandse regering en vooral door het zeer Europegezinde Nederlandse parlement. Beide Commissarissen werden

55 Vgl. voor de algemene achtergrond van de crisis met name Susanne J. Bodenheimer, *Political Union: a microcosm of European politics 1960-1966* (Leiden 1967); John Newhouse, *Collision in Brussels. The common market crisis of 30 June 1965* (Londen 1967); P.J.G. Kapteijn, 'De politieke verschraving van de Europese Gemeenschappen', *Internationale Spectator* 21 (1967) p. 51-72 en M.H.J.C. Rutten, 'Het samenspel tussen commissie en raad bij de besluitvorming in de Europese Gemeenschappen' in: Maurice Legrange e.a., *Besluitvorming in de Europese Gemeenschappen: theorie en praktijk* (Deventer 1968) p. 43-62.

56 Mansholt, *De crisis*, p. 39.

57 *Keesings Historisch Archief*, 1965, p. 450; Klein, 'De super-boer Sicco Leendert Mansholt'.

beschouwd als het brein achter de voorstellen van juni en hadden zich daarna ook nog eens de woede van De Gaulle op de hals gehaald door zeer negatieve uitlatingen in de pers. Er kwam ook een einde aan het monsterverbond tussen de Commissie en het Franse ministerie van Landbouw. De Gaulle schoof Pisani aan de kant.

Al met al moest de Commissie in de praktijk toch inleveren aan de Raad van Ministers, die steeds meer een soort permanente conferentie van nationale ministers zou worden. Het Luxemburgs akkoord zou meer dan twintig jaar standhouden. Achteraf moet de vraag worden gesteld of de andere lidstaten, die op papier niet bereid waren om de macht van de Commissie te beknotten, Frankrijk niet de kastanjes uit het vuur hebben laten halen. Elk land was natuurlijk primair geïnteresseerd in het welbegrepen eigenbelang. De nederlaag van de Commissie had ook tot gevolg dat de Duitse invloed op het landbouwbeleid toenam⁵⁸: meer protectie en hogere prijzen. De gemeenschappelijke landbouwpolitiek werd als het ware gecorrumpeerd door de Europese ministerraad. In de praktijk kon die politiek namelijk nooit worden aangepast zolang het land dat aan de hoogste prijs vasthield het vetorecht kon uitoefenen. Mansholt moest zich na 1965 tevreden stellen met slechte compromissen en te hoge prijzen om verdergaande integratie niet in gevaar te brengen. Misschien had hij dit mede aan zichzelf te danken. Zijn strategie van het voorjaar van 1965 was immers faliekant mislukt. Hij hoopte dat de gevolgen van die 'slechte compromissen' en te hoge prijzen op een bepaald moment tot een rigoureuze politieke aanpak zouden dwingen. Politieke integratie werd voor Mansholt een noodzakelijke voorwaarde voor verbeteringen op de lange termijn, terwijl hij tot die tijd er meer van uitging dat politieke integratie vanzelf zou volgen op economische integratie. Zo lang de Raad van Ministers de prijzen vaststelde, kwam er in feite niets terecht van het Europese systeem dat hij al in 1958 in gedachten had.

Het jaar 1966 leek door de 'lege-stoel-crisis' een verloren jaar voor het Europese landbouwbeleid en de politieke integratie te worden. Daarnaast kreeg Mansholt persoonlijk zware klappen te verwerken: ernstige problemen met zijn gezondheid en de dood van zijn moeder op 25 augustus. Het elan leek voorgoed verdwenen en de bureaucratisering greep om zich heen. Tussen Europeanen en gaullisten kwam het maar niet goed. In 1967 haalde De Gaulle het plan-Fouchet (m.b.t. intergouvernementele politieke samenwerking, als alternatief voor supranationalisme) weer eens uit de kast. Mansholt bezwoer de Nederlandse regering vast te houden aan het veto dat Den Haag in 1962 over het plan had uitgesproken. Kort daarop zette de Franse president opnieuw de Engelsen met een 'non' de voet dwars: hij oordeelde hen nog steeds niet rijp voor toetreding.

In juli 1967 fuseerden EGKS, EEG en Euratom tot de Europese Gemeenschappen met één (tijdelijk uitgebreide) Commissie. Hallstein besloot op te stappen toen Duitsland akkoord ging met het Franse voorstel de voorzitterstermijn terug te brengen van zes naar twee jaar. De Belg Jean Rey volgde

⁵⁸ Vgl. ook Burger, 'Voor boerenfolk en vaderland', p. 112.

Hallstein op, nadat gebleken was dat Mansholt, eerste Benelux-kandidaat èn acceptabel voor de Bondsrepubliek, voor De Gaulle onaanvaardbaar was. De Nederlander bleef vice-voorzitter door een kunstgreep: in strijd met het Fusieverdrag werden er in plaats van drie, vier vice-voorzitters benoemd.

Mansholt was overigens niet van plan veel gas terug te nemen. Hij had overwogen om op te stappen, - dat zou een logische stap zijn geweest -, maar besloot tot politieke agitatie van binnenuit. Vanaf die tijd spuide Mansholt openlijk kritiek op de ondemocratische, technocratische gang van zaken in Europa. Zijn relatie met de Franse regering werd er ook al niet beter op toen hij zich na de Franse verkiezingen in de zomer van 1968 negatief uitliet over de overwinning van de gaullisten. De Franse minister van Buitenlandse Zaken Michel Debré verweet hem partijdigheid. In het Europees parlement werden er vragen over gesteld. Mansholt schreef Debré een open brief, waarin hij zijn persoonlijke opvatting over de politieke rol van een commissaris gaf: 'Votre accusation que je ne respecte pas (l'impartialité) m'a blessé. C'est la première fois durant mon activité politique en Europe que cela est dit à mon égard. Si je réfute l'assertion de partialité, j'affirme en même temps avec vigueur que ceci ne signifie pas neutralité. (...) La Commission est un organe à servir l'intérêt de l'Europe. Emettre une opinion politique est également l'intérêt de l'Europe. En parfaite indépendance la Commission jugera elle-même ce qu'il y a lieu d'entendre par "opinion politique".'⁵⁹

De laatste stap

Al in het begin van de jaren zestig was Landbouwcommissaris Mansholt uitgegroeid tot een instituut waarop zich het leeuwedeel van de Nederlandse lobbyisten in Brussel richtte.⁶⁰ Steeds meer nationale belangengroepen zagen de EEG voor vol aan. Mansholt heeft zichzelf nooit een 'nationale' Commissaris gevoeld, maar was voor zijn herbenoeming toch altijd afhankelijk van Den Haag. Waarschijnlijk was zijn Europese gewicht - zijn felle oppositie tegen de Gaulle, zijn expertise op landbouwgebied, zijn netwerk - zo groot dat de politieke kleur er nauwelijks toe deed. Aan het eind van de jaren zestig was Sicco Mansholt de bekendste Europeaan in de Gemeenschap. Dat had misschien ook te maken met zijn persoonlijke stijl: hij was bijvoorbeeld de eerste Commissaris die het etiket met zijn naam op Europese plannen plakte. Mansholt was de laatste van de oude garde met het originele Europese idealisme uit de jaren vijftig. Het ambt van Commissaris leek in die tijd steeds 'nationaler' te worden, hetgeen versterkt werd door een rigoureuus quotasysteem voor Europese ambtenaren.

Nadat in 1967 het markt- en prijsbeleid voor de landbouw definitief van de grond was getild (de financiering was inmiddels rond; er werd begonnen me

⁵⁹ Vgl. 'La lettre ou l'esprit. Les choix de la Commission', *Agénor European Review. Revue Européenne*, nr. 8, 1968.

⁶⁰ Vgl. Europa Instituut, Universiteit van Amsterdam, *Pressiegroepen in de EEG* (Deventer 1965) p. 18.

de verwezenlijking van de gemeenschappelijke markt met zijn gemeenschappelijke garantieprijzen en het gemeenschappelijk buitentarief⁶¹) en de positie van de Commissie opnieuw wat sterker geworden was, wierp Mansholt zich op de volgende uitdaging: het sociale en structuurbeleid. Dat beleid zou de kern moeten gaan vormen van de gemeenschappelijke landbouwpolitiek. Het feit dat in die periode de overschottenproblematiek de gemeenschap langzaam boven het hoofd groeide, vormde niet de directe aanleiding voor Mansholt om zijn plannen te lanceren. Het heeft er wel toe bijgedragen dat het landbouwstructuurbeleid meteen hoog op de politieke agenda terecht kwam. Overigens was het nog maar de vraag of de overproductie niet meer het gevolg was van technische vooruitgang in de landbouwsector dan van het vaststellen van te hoge, produktiebevorderende prijsgaranties.⁶² In het laatste geval kan er gesproken worden over het faillissement van Mansholts landbouwprijsbeleid, een faillissement dat hij na 1965 zelf had zien aankomen en waarvan hij hoopte dat het tot een rigoureuze politieke aanpak zou dwingen.

Op 10 december 1968 kwam Mansholt met zijn meest beruchte plan, dat een aardbeving in Europese landbouwkringen veroorzaakte.⁶³ Hij voorspelde dat tot 1980 de helft van de tien miljoen boeren in de EEG het veld moest ruimen. In het plan stelde hij maatregelen voor om de sanering in goede banen te leiden, zoals afvloeiingsregelingen. De sanering zou deels gefinancierd moeten worden door een vermindering van de overschotten: garantieprijsverlagingen. Mansholt noemde man en paard. Hij vertrouwde erop dat hij met hulp van de leiders van de Europese landbouworganisaties de boeren kon overtuigen van de redelijkheid van zijn voornemens, maar die leiders vreesden de plannen niet aan hun achterban te kunnen verkopen.

Mansholt bezocht in 1969 en 1970 honderden grote boerenbijeenkomsten in heel Europa, maar stuitte overal op felle protesten. Alleen in Frankrijk kon hij rekenen op de leider van de graanboeren die hij in 1964 aan een hoge graanprijs had geholpen. Met een aantal groepen kleine boeren ging het in die tijd bijzonder slecht, met name in Duitsland en België. De Duitse boeren, die de *sozialistische Holländer* altijd al verdacht vonden en nog steeds kwaad waren over de graanprijsverlaging, beschouwden hem als een *Bauernkiller*. Het *Deutsche Bauernverband* besloot eind 1969 tot een boycot van alle EEG-organen waarbij het betrokken was. De leiders van het *Verband* beschuldigden Mansholt van kolchozvorming en eisten zijn aftreden. In Kiel werd Mansholt vier uur lang het spreken onmogelijk gemaakt. Er braken vechtpartijen uit, waarbij de

61 Er kwam een financieringssysteem tot stand waarbij de lidstaten de touwtjes in handen hielden. Het resultaat werd sterk beïnvloed door het Akkoord van Luxemburg. Mansholt had dus erg veel water in de wijn moeten doen. Over eigen inkomsten van de Gemeenschap en budgetrecht voor het Europees parlement werd niet gerept.

62 Vgl. Burger, 'Voor boerenvolk en vaderland', p. 117-124. Hij betoogt dat de grote produktiestijging los staat van de prijsontwikkeling en meer bepaald wordt door technologische verbeteringen in de produktiemethoden.

63 Vgl. o.a. Bundesministerium für Ernährung, Landeswirtschaft und Forsten, *Der Mansholt-plan. Kritik und Alternativen* (Münster 1969) en *Mening over Mansholt. Standpunt van het Landbouwschap over het plan-Mansholt en een toelichting daarop* (Den Haag z.j.).

politie moest ingrijpen.⁶⁴ Belgische boeren dachten dat Mansholt hen enkel de fabriek wilde injagen. De Belgische Boerenbond organiseerde grote demonstraties.

De zes landbouwministers hielden lange tijd hun mond. De Fransen besloten in de zomer van 1969 het landbouwstructuurbeleid niet op gemeenschapsniveau te tillen. Dit betekende dus opnieuw een nederlaag voor Mansholt. Omstreeks dezelfde tijd kwam het markt- en prijsbeleid ook nog onder druk te staan van monetaire problemen. De devaluatie van de Franse franc op 10 augustus 1969 bracht een ernstige marktverstoring. Pijnlijk werd duidelijk dat een gemeenschappelijke landbouwpolitiek enkel in een algemeen Europees economisch en monetair kader kon worden gevoerd.

De tournee van de Landbouwcommissaris leek in de loop van 1969 even de goede richting op te gaan, maar in 1970 toen garantieprijsverlagingen dreigden, zwollen de tegen Mansholt persoonlijk gerichte haatcampagnes alsmaar aan: symbolische hangpartijen, brieven met mest. In maart 1971 slaagde Mansholt erin een sterk geamputeerde versie van zijn plan aanvaard te krijgen door de landbouwministers.⁶⁵ De marathonvergadering duurde 45 uur en was de langste in de geschiedenis van de EEG. Tijdens de vergadering woedde er een boerenopstand in de Brusselse straten. Het kwam tot gevechten tussen de rijkswacht en zo'n honderdduizend opgewonden boeren, waarbij één dode en honderd gewonden vielen. Voor het eerst sinds 1968 werd besloten de garantieprijzen te verhogen, ondanks de overschotten. Dit sloeg weliswaar een deel van de bodem weg voor de financiering van het plan, maar dat hoefde de principiële keuze vóór een structuurbeleid in gemeenschapsverband niet in de weg te staan. Het besluit hierover werd overigens aangehouden.⁶⁶ Mansholt leek na afloop van zijn zoveelste marathon onbewogen, maar was door de 'boerenopstand' diep geraakt. Kort daarop werd hij in het Europees Parlement getroffen door hevige neusbloedingen. Zijn arts stelde vast dat zijn bloeddruk veel te hoog was en schreef hem rust voor.

Gelouterd

Het echec van zijn plan, het 'verraad' van de boerenleiders, de dreigementen, de spanningen en de fysieke reactie daarop brachten Sicco waarschijnlijk in een diepe persoonlijke crisis, waaruit hij als herboren te voorschijn zou komen. Het was misschien ook tijd voor iets anders: in 1970 was het program uit het verdrag van Rome (de opbouw van een economische gemeenschap in drie etappes van vier jaar) afgewerkt, De Gaulle was al in april 1969 van het toneel verdwenen, de onderhandelingen over een Britse toetreding werden op 23 juni 1971 (vooral door toedoen van de nieuwe Franse president Pompidou) met succes afgerond, de gemeenschappelijke markt was in 1971 verwezenlijkt

⁶⁴ Vgl. Mansholt, *De crisis*, p. 97.

⁶⁵ 'Landbouwakkoord in Brussel', *Keesings Historisch Archief*, 1971, p. 225-228. De belangrijkste concessie was dat de nationale overheden bevoegd bleven landbouwstructurele maatregelen te nemen en uit te voeren.

⁶⁶ In het voorjaar van 1972 kwamen drie basisrichtlijnen op het gebied van een gemeenschappelijk landbouwstructuurbeleid tot stand.

(hoewel niet helemaal in lijn met Mansholts plannen en meteen bedreigd door monetaire problemen) en kabinetschef Mozer ging met pensioen. Mansholt, die toch moeilijk tevreden kon zijn met de gemeenschappelijke landbouwmarkt zoals die op dat moment functioneerde, zocht andere uitdagingen en kwam terecht bij de revolutionaire bewegingen van de jaren zestig: de modieuze filosofen Marcuse en Illich, de hippie-beweging, Mao, de Parijse opstand van mei 1968. De keurige sociaal-democraat werd een politieke radicaal. Het lezen van het conceptrapport *The limits to growth* van D.L. Meadows heeft aan dat bewustwordingsproces belangrijk bijgedragen.

In de zomer van 1971, toen hij in zijn vakantiehuis op Sardinië herstelde van alle vermoeienissen, schreef Sicco de geruchtmakende rede 'Modern socialisme' die hij op 23 september 1971 uitsprak op een Europaliacongres in Brussel. Die rede (gepubliceerd in *Socialisme en Democratie* 11 (1971) november) ging vooral over de milieuvervuiling, de uitputting van de grondstoffen, de Noord-Zuid-tegenstelling en de tweede industriële revolutie als gevolg van automatisering. Volgens Mansholt was er een tweede 'Marx' nodig met radicale voorstellen tot maatschappijhervorming. De 'oude' socialisten moesten maar eens ophouden met hun nare, kleinzielige strijd over de verdeling van de welvaartskoek en zich bezinnen op de meest elementaire vraagstukken. Zij hadden zich in West-Europa steeds beperkt tot correctie van het kapitalisme en waren hierdoor gecorrumpeerd. Correcties waren onvoldoende, omdat gebleken was dat het kapitalisme de grote wereldproblemen niet aankon.

Een tweede Marx zou volgens Mansholt belangrijke aanknopingspunten vinden in het rapport *The limits to growth. A report for the Club of Rome. Project on the predicament of mankind*, waarvan in juni 1971 het eerste concept gereed was gekomen. Hij greep het stuk meteen aan om de Commissie tot politieke actie te bewegen. Wanneer 'Europa' deze grote problematiek krachtig aanvatte, kon het zich tot een belangrijke politieke macht ontwikkelen, belangrijker dan de Verenigde Staten. In verband met de uitbreiding van de Gemeenschap met nieuwe lidstaten en het aflopen van het mandaat van de Commissie op 1 januari 1973 was een snelle, krachtige politieke stoot op zijn plaats: shocktherapie. Natuurlijk kon enkel een sterke Commissie met uitgebreide bevoegdheden het voortouw nemen. In februari 1972 schreef hij een 'gedramatiseerde' brief aan Commissievoorzitter Malfatti waarin hij pleitte voor de opstelling van 'een testament om de publieke opinie wakker te schudden'.⁶⁷ Er zou een Europees economisch plan moeten worden opgesteld om te komen tot een niet-vervuilend produktiesysteem, gebaseerd op een gesloten circuit-economie. De Commissie kon volgens Mansholt met de volgende concrete voorstellen komen: milieucertificaten, ecotax, grondstoffendistributie, 'kringloop'-research.

Actie: Nederland gidsland

Inmiddels was Mansholt ook actief in Nederland in de zgn. Commissie van Zes, een permanent overlegorgaan van PvdA, D'66 en PPR (leden: Mansholt,

⁶⁷ Vgl. Jean-Jacques Pauvert ed., *La lettre Mansholt. Réactions et commentaires* (Parijs 1972).

Cees de Galan, Joop den Uyl, Hans van Mierlo, Hans Gruijters en Eric Jurgens; rapporteurs: Jan Pronk en W.L. Brugsma). Op 6 maart 1972 kwam de Commissie met een opzienbarend discussiestuk dat zwaar leunde op het rapport van de Club van Rome.⁶⁸ Daarin werd onder meer voor het eerst gepleit voor Nederland als gidsland. Het alarmerende rapport van deze zgn. Club-Mansholt bracht veel tongen in beweging: 'Een bijzonder belangrijke bijdrage tot bezinning' (KVP-voorzitter Dick de Zeeuw), 'Geklets in de ruimte' (VVD-senator Harm van Riel), 'Nooit eerder is in een democratisch land, door een Commissie uit democratische partijen een document opgesteld dat zo ver verwijderd is van wat de meeste mensen willen. (...) Wat de Commissie verwerpt is: méér inkomen, méér koopkracht, méér geproduceerde goederen en diensten' (Jan Pen, econoom), 'De meest radicale en revolutionaire conceptie van na de oorlog' (Paul van 't Veer in *Het Parool*), 'Ik zie het wel zitten op voorwaarde dat gelijkere welvaartsverdeling in de wereld voorafgegaan wordt door gelijkere verdeling in de rijke landen zelf' (Wim Kok, FNV).⁶⁹ De VVD stelde kamervragen over de toelaatbaarheid van dit soort politieke activiteiten door het Nederlandse lid van de Europese Commissie. Waarschijnlijk probeerden Van Mierlo en Brugsma enkel Mansholt opnieuw de landspolitiek in te tillen als aanvoerder van een Progressieve Volkspartij. Mansholt had daar misschien wel oren naar, maar Den Uyl en *zijn* PvdA absoluut niet. 'Joop stak er een stokje voor.'⁷⁰

Mansholt had de Nederlandse politiek in Brussel altijd van afstand gevolgd.⁷¹ Hij steunde het thuisfront vooral door op partijcongressen te verschijnen. Hij werd daar steeds gevierd als een van de coryfeeën. Omstreeks 1966-1967 liet Mansholt zich steeds vaker horen in Nederland. Aangeslagen door De Gaulle probeerde hij in die jaren de EEG te versterken en te democratiseren via het politieke partijwezen.⁷² Dit viel samen met de komst van D'66 en het optreden van Nieuw Links in de PvdA. Voor Van Mierlo had hij alleen maar lof. Van de nieuwe stromingen in zijn eigen partij liet hij aanvankelijk geen spaan heel. In november 1967 riep hij het congres tot de orde toen een

⁶⁸ *Advies van de 'commissie van zes' aan het permanent overlegorgaan van PvdA, D'66 en PPR* (z. pl. 1972).

⁶⁹ Interview De Zeeuw in: Rob Vermaas, *Opstaan tegen de ondergang* (Apeldoorn 1972) p. 145 e.v.; *Haagse Post*, 8-14 maart 1972 (Jan Pen) en 15-21 maart 1972 (andere typering, geciteerd door W.L. Brugsma).

⁷⁰ W.L. Brugsma, 'In memoriam Sicco Mansholt', *Socialisme en Democratie* 52 (1995).

⁷¹ Een uitzondering (?) wordt aangehaald in: Robert Ammerlaan, *Het verschijnsel Schmelzer. Uit het dagboek van een politieke teckel* (Leiden z.j.) p. 84-86. Staatssecretaris Schmelzer schakelde in 1961 Mansholt in om Luns' aarzelende houding t.o.v. Europa recht te trekken.

⁷² In 1969 had Mansholt zich tevergeefs sterk gemaakt voor een Progressieve Europese Partij. Het plan voor een monsterverbond van vooruitstrevende partijen in Europa werd in de herfst van 1968 gelanceerd door PvdA-Europarlementslid Henk Vredeling. De respons van de in hun nationale kaders vastgeroeste sociaal-democratische partijen was uiterst lauw. De Duitse SPD en andere Europese socialisten van de oude stempel als Alfred Mozer wilden vooral voorkomen dat er 'zwetsende radicalen' (Interview met Mozer, *Haagse Post*, 19-25 januari 1972) bijkwamen. Begin 1970 liep het plan uit op een mislukking.

anti-NAVO-resolutie dreigde te worden aanvaard. In maart 1969 liep hij briesend weg, nadat een resolutie was aangenomen waarin regeringssamenwerking met de KVP werd uitgesloten. *Het Vrije Volk* schreef op 10 maart dat Mansholt met een eigen partij wilde komen. Daarna vond de omslag in Mansholts denken plaats, onder invloed van radicale stromingen uit de jaren zestig en het rapport van de Club van Rome. We zagen dat hij ook werd geconfronteerd met de negatieve gevolgen van zijn beleid en er niet in slaagde het landbouwstructuurplan in oorspronkelijke vorm aanvaard te krijgen. Tegen die achtergrond was zijn steun aan de erfgenamen van Nieuw Links in 1971 een logische stap. Tegenstanders van Nieuw Links hadden inmiddels het behoudende DS'70 van de grond getild. Willem Drees sr. zegde zijn lidmaatschap van de PvdA op, Alfred Mozer zou hetzelfde doen. Mansholt daarentegen tekende in april 1971 een manifest waarin prominenten als Burger, Samkalden en Tinbergen hun vertrouwen in de partij uitspraken.

Nadat hij met het rapport van de Club-Mansholt de progressieve samenwerking op de rails had proberen te zetten, keerde Sicco echter terug naar Brussel. Kort tevoren had hij verklaard geen behoefte te hebben om nog een keer minister te worden in Nederland. Zijn gezondheid zou hem daartoe waarschijnlijk niet in staat stellen: 'Ik heb mijn waarschuwingen gehad. Ik ken mijn fysieke grenzen en die wil ik niet overschrijden.'⁷³ Zijn ambities lagen bij Europa en bovendien zou hij op 31 december 1972 met pensioen gaan. De Nederlandse partijstructuren werden vooralsnog niet doorbroken.

Voorzitter van de Europese Commissie

Toen Mansholts brief aan Malfatti definitief in een bureaula dreigde te belanden, lekte het stuk plotseling uit in de laatste week van de maand februari 1972. Het kreeg een geweldige internationale *impact* (het rapport van de Club van Rome was nog niet gepubliceerd). Een nieuw plan-Mansholt was geboren. Stukken in *The Guardian*, *Le Soir*, *De Standaard*, *Het Vrije Volk*, *Die Zeit*; interviews op de Britse, Deense, Belgische en Franse televisie, allemaal in de tweede week van maart.⁷⁴ Op 17 maart 1972 trad commissievoorzitter Malfatti plotseling af: hij keerde terug naar de Italiaanse politiek. Op 20 maart vernam Mansholt dat de Raad van Ministers besloten had dat hij Malfatti moest opvolgen.

De korte tijd die hem restte, wijdde de nieuwe voorzitter voornamelijk aan de voorbereiding van de topconferentie van staatshoofden en regeringsleiders in oktober 1972 in Parijs.⁷⁵ Op die top moest beslist worden over problemen die niet in het verdrag van Rome waren vervat (nieuwe taken voor de gemeenschap, m.n. regionale politiek en milieubeheer) en over versterking van de organen van de gemeenschap. De Britten hadden besloten toe te treden, maar de gemeenschap leek economisch en monetair steeds verder te

⁷³ *Haagse Post*, 29 maart-4 april 1972.

⁷⁴ Zie Pauvert ed., *La lettre Mansholt*.

⁷⁵ Vgl. over deze top en over Mansholts 'testament' ook Paul van de Meerssche, *Van Jalta tot Malta. Politieke geschiedenis van Europa* (Antwerpen 1990) p. 162 e.v.

desintegreren. In Parijs werden mooie woorden gesproken, maar de wil om daden te stellen ontbrak. Het werd een algehele frustratie. Daar kwam nog bij dat de Denen, zoals verwacht, in oktober 1972 voor toetreding stemden, maar de Noren niet. De Europese integratie raakte eigenlijk steeds verder in het slop. Structurele hervorming van de landbouw verdween van de agenda toen de Europese overschotten door een ommekeer van de wereldmarkt vanwege omvangrijke misoogsten buiten Europa, in de periode 1972-1973 plotseling veranderden in strategische voorraden.

Een ander probleem, waarmee voorzitter Mansholt te maken kreeg, was zijn eigen 'testament' van 9 februari. 'I'm gonna sit right down and write myself an answer', zei hij op zijn eerste persconferentie.⁷⁶ De Commissie zou uiteindelijk besluiten Mansholts voorstellen in studie te nemen. Een aantal van zijn collega's typeerden zijn plannen als 'utopistisch' en namen ze volstrekt niet serieus. In de Franse pers verdedigde Mansholt zich: 'Zoals de zaken er thans voorstaan, zullen wij moeten wennen aan een minder hoog niveau van particulier verbruik. Wie doet de eerste stap? En hoe? Zeker niet het armste volksdeel in de rijke landen. Met welke maatschappijvorm? Leent onze huidige maatschappijvorm, die bestaat uit produceren en consumeren, zich hiertoe? Ik twijfel hier meer en meer aan.'⁷⁷

Mansholts voorzitterschap was kort en werd gekenmerkt door een aan-eenschakeling van publicitaire stunts. Een sprekend voorbeeld daarvan was zijn opzienbarend optreden op de derde UNCTAD Conferentie in mei 1972 in Chili over ontwikkelingshulp. Op dat moment heerste er grote hongersnood in Afrika. In het Europees Parlement noemde Mansholt het optreden van de ministers van de lidstaten op deze conferentie 'beschamend, zonder gezicht, zonder opinie, zonder iets in te brengen'.⁷⁸ Hij vroeg zich af of de Commissie daarvoor de verantwoordelijkheid nog wel kon nemen, nam het eerste vliegtuig naar Santiago en stak er een geëngageerde rede af. De Derde Wereldlanden waren enthousiast, maar een aantal EEG-lidstaten bleef zich zeer terughoudend opstellen. Mansholt kreeg ze niet op een lijn.

De praktijk van zijn voorzitterschap in 1972 moet Mansholt verder gefrusteerd hebben, vooral het mislukken van de Parijse top. Daarnaast gaapte er toch wel een grote kloof tussen zijn nieuwe visie op de maatschappij en de realiteit. Hij werd zeer pessimistisch over de toekomst van Europa. Er was sinds 1958 heel wat tot stand gebracht. Hijzelf was het gezicht van de Gemeenschap geworden en had veel slagen geïncasseerd. Maar er waren zeker ook 'goede Europeanen' die een zucht van verlichting slaakten bij Mansholts afscheid, zoals Drees dat in 1958 had gedaan! Zijn bruuske, eigengereide manier van optreden bijvoorbeeld was andere Commissarissen niet zelden in het verkeerde keelgat geschoten.

Eind 1972 kwam Mansholt in contact met een medewerkster van zijn communistische collega Spinelli, de vierentwintigjarige Petra Kelly. Zij had een

⁷⁶ *Europa van Morgen*, 29 maart 1972.

⁷⁷ *L'Express*, 3 juli 1972, geciteerd in *Europa van Morgen*, 10 juli 1972.

⁷⁸ 'Mansholt, Sicco Leendert', in: *Winkler Prins Jaarboek*, 1973.

studie verricht waaruit bleek dat de industrie en een aantal behoudende politieke groeperingen het meest ontvingen uit de Europese ruif van subsidies die bestemd waren voor organisaties die actief waren op het terrein van de Europese eenwording. Toen zij een vervolgstudie naar de financiering van politieke partijen wilde uitvoeren, werd de geldkraan door haar opdrachtgever (The Christian Democrat Press and Information Office) dichtgedraaid. Mansholt raakte zeer onder de indruk van haar uitstraling en haar ideeën. Hun denkbeelden over 'ecologische politiek' vulden elkaar aan. Hij regelde een baan voor haar bij het Economisch en Sociaal Comité. In de zomer van 1973 besloten beiden te gaan samenleven in Brussel.

Wapserveen

De relatie tussen Mansholt en Kelly hield twee jaar stand.⁷⁹ Hij kwam onder grote druk van zijn familie en vrienden, om er een punt achter zetten. Mansholt was altijd een 'familie-man' geweest. Zijn vrouw had hem bij zijn politieke activiteiten steeds gevolgd en gesteund.⁸⁰ In juli 1974 werd hij opnieuw getroffen door te hoge bloeddruk. In de kerstvakantie van 1974 werkten Mansholt en Kelly nog op Sardinië aan ecologisch-sociale plannen, die later van invloed zouden zijn op het programma van de later mede door Kelly opgerichte Westduitse *Grünen*. Daarna besloten ze, vooral vanwege de druk van buitenaf, uit elkaar te gaan. Mansholt nam zijn intrek in een oude boerderij in het afgelegen Drentse Wapserveen, die hij al in december 1971 gekocht had. Hij keerde dus terug naar zijn vrouw, die hem niet had willen loslaten.

Van eenzaam terugtrekken was geen sprake.⁸¹ In de jaren tot zijn dood in 1995 bleef hij voortdurend betrokken bij ontwikkelingen in de landbouw, het socialisme, het milieu en Europa. Hij heeft in ongeveer twintig jaar vele honderden redevoeringen en congresbijdragen verzorgd. Men vroeg hem voor talloze commissies, vaak als voorzitter. Voor de VN rapporteerde hij over multinationals en voor de Nederlandse regering o.a. over ontwikkelingshulp en energievoorziening. Welbewust nam hij geen commissariaten aan (hij had overigens een zeer hoog pensioen). Zijn correspondentie ging de hele wereld over. In Europa richtte zijn kruistocht zich tegen overproductie, bureaucratische rompslomp en handelsbelemmeringen. Vooral in periodes dat er een partijprogramma moest worden opgesteld bestookte hij de PvdA met stimulerende ideeën over de politieke strategie, internationale samenwerking en milieubeleid. Hij kon echter geen beslissende invloed meer uitoefenen op de politieke besluitvorming. Daarvoor was hij na 1972 toch te ver verwijderd van de politieke macht.

⁷⁹ Vgl. Monika Sperr, *Petra K. Kelly. Politikerin aus Betroffenheit* (Hamburg 1985) en Sara Parkin, *The life and death of Petra Kelly* (Londen 1994) p. 56 en p. 69-81.

⁸⁰ Vgl. ook het interview met Mansholt en zijn dochter Theda, *NRC Handelsblad*, 11 febr. 1989.

⁸¹ Vgl. bijvoorbeeld: Jeannette Oonk, 'Het Europa van nu heeft geen grote staatslieden' *Nieuwsblad van het Noorden*, 26 apr. 1986 (interview met Mansholt).

Van de oliecrisis in 1973 tot de val van de Berlijnse muur liet Mansholt zijn pessimistische waarschuwingen horen over de toekomst van de wereld, af en toe als een roepende in de woestijn, maar nooit van de wereld vervreemd. Daarna schudde hij ook nog het geloof in een dirigistische maatschappij van zich af. Vooral de val van het communisme had hem tot een ander inzicht gebracht. In 1993 pleitte hij zelfs voor afschaffing van alle Europese landbouwsubsidies en prijsgaranties. De boeren zouden een vaste vergoeding per hectare moeten krijgen, een basispremie die voor twintig jaar vast moest staan. Voor hun produkten zou de wereldmarktprijs gelden!⁸²

Na zijn pensionering hield hij zich veel bezig met knutselen en zeilen. Dat had hij daarvóór ook altijd gedaan. Als hij met zijn handen bezig was viel alles van hem af en kon hij nieuwe energie opdoen voor een volgende inspanning. Eind jaren zeventig bouwde hij aan een tweede zeilboot, de Atalante II. In 1981 werd hij getroffen door een beroerte en raakte hij verlamd aan zijn linkerhand. Niettemin maakte hij het jaar daarop met een driekoppige bemanning een zeiltocht van elf maanden over de Atlantische Oceaan, de Amazone op en terug. In 1992 werd hij weer geconfronteerd met een fysieke terugslag. Hij kwam er bovenop. Zijn ijzeren wil en zijn grote geestelijke gaven hield hij tot het eind.

Baanbreker

Er zijn twee soorten boeren: pioniers die voortdurend de uitdaging aangaan, op zoek naar iets nieuws en iets beters, en boeren die enkel beproefde methodes gebruiken. Idyllische boerenbedrijven bestaan niet; dat zijn fantasieën van stadsmensen. Het leven en werk van Sicco Mansholt is doordrongen van zijn onafhankelijke pioniersgeest, van de Lauwerszee via Java, de Wieringermeer, Den Haag en Brussel naar Wapserveen. Toch rende hij niet van het ene avontuur naar het andere. Hij hechtte aan zetelvastheid. Ondanks de nederlagen die hij slikken moest, bleef hij altijd op z'n post in de overtuiging dat hij de zaak recht kon trekken. Dat was alleen maar een kwestie van volhouden met veel wilskracht en de juiste techniek, zoals hij een Elfstedentocht reed. Hij is ook altijd lid van de PvdA gebleven, hoewel hij soms dichter bij D'66 en GroenLinks stond. Bovendien vond hij deze partijen te klein om werkelijk politieke macht uit te oefenen.

De voortrekkersarbeid moest doelgericht zijn. Visie (socialistische ideeën, Europese idealen, ecologische denkbeelden) was dus belangrijk, maar Mansholt legde zich nooit vooraf neer bij een afgesloten gedachtensysteem. Soms verweet men hem inconsistentie als hij zijn plannen aanpaste uit praktische overwegingen. Hij was meer de politicus die probeerde om de visie daadwerkelijk vorm te geven. In 1974 schreef hij:

'Ik geloof dat een politicus steeds meer een schakel moet zijn, die onbewuste wensen, slecht of helemaal niet onder woorden gebrachte behoeften, moet weten te begrijpen en die tegelijk attent moet zijn en proberen uit te vinden waar die wensen passen in die

⁸² Vgl. Voortman, 'De duurzame relatie van Sicco L. Mansholt', p. 266.

"oorspronkelijke" gedachten die allerlei vastgeroeste ideeën op losse schroeven zetten. Om die gegevens dan later te verwerken in een plan, waar op democratische wijze over beraadslaagd moet worden voor er een programma uit kan voortkomen (...) dat is toe te passen.⁸³

Een van zijn belangrijkste tegenstanders, de Franse president De Gaulle, werd daarom ook door Mansholt geprezen als een politicus met visie, al was dat volstrekt niet de zijne. In z'n Brusselse periode werd Europese commissarissen de gebrekkige democratische legitimiteit van de Commissie nogal eens verweten door boerenleiders en nationale politici met een electoraat achter zich. Dat stak Mansholt natuurlijk. Hij was een democraat en een politiek leider, maar hij had geen kiezers achter zich. De Commissie kon dat in feite niet verweten worden. Zij had er alles aan gedaan om het democratisch gat te dichten, maar vond de nationale politici van de Raad op haar weg.

Mansholts positie zou heel anders zijn geweest als hij een electoraat achter zich had gehad. Hij zou dan weliswaar campagne hebben moeten voeren, maar hij beschikte over grote leiderskwaliteiten en charismatische gaven, die een electorale test waarschijnlijk uitstekend doorstaan zouden hebben. Hoewel van nature dominant, waardeerde hij toch de vrijheid als hoogste goed. Hij vertrouwde erop dat de mens die vrijheid kon dragen en bleef in die zin altijd optimistisch. In de persoonlijke omgang was hij niet uitgesproken extravert, maar wel amicaal. Hij was en bleef zeer betrokken bij het wereldgebeuren, ook na zijn pensionering. Zijn socialistische opvoeding, humanistische levensovertuiging, geëngageerd karakter en misschien ook wel het gevoel van frustratie dat hij zijn karwei niet helemaal af had gemaakt, dreven hem daartoe.

Er zat een onzeker intuïtief element in zijn optreden. Hij wilde ook niet alles weten: '(...) er moeten vluchtstroken blijven voor de droom.' In *De crisis* schreef hij:

'Toen we begonnen te werken aan het (Europese) landbouwprogramma raadden (mijn medewerkers) me sterk aan eerst een structuurpolitiek op te zetten en de productie-omstandigheden van de boeren te harmoniseren en pas daarna de markt te beginnen. Dat was pure logica. En toch nam ik liever alle risico's door van de markt de motor te maken, die dan de harmonisering van de sociale structuur op gang moest brengen. Dat het zo moest, voelde ik gewoon aan, dat was mijn politieke inzicht, een overtuiging die niet steunde op wetenschappelijk onderzoek maar op mijn ervaring. Ik legde dat in enkele minuten uit en gaf er mijn redenen voor na een discussie met al mijn medewerkers. Dat is iets natuurlijks (...). Het ontwerpen van een politiek gaat niet machinaal. Je moet natuurlijk rekening houden met het technische en wetenschappelijke onderzoek, maar er blijft altijd iets van een persoonlijke aanpak, de overtuiging dat je het bij het rechte eind hebt.'⁸⁴

Mansholt mikte in de praktijk vaak eerst op het beheersen van de landbouwprijzen, daarna pas op de boereninkomens en de produktiestructuren. Zijn politiek instinct zei hem bij het eerste te beginnen om uiteindelijk het laatste te bereiken.

83 Mansholt, *De crisis*, p. 110.

84 *Ibidem*, p. 88-89.

Op een voorlopige balans van Mansholts beleid steekt zijn Nederlandse periode (1945-1958) positief af bij het Europese deel, hoewel hij tot 1965 grote successen boekte bij de voorbereiding van de gemeenschappelijke landbouwpolitiek. Er had waarschijnlijk meer ingezeten als zijn oorspronkelijke plannen een bredere ondersteuning in Europa hadden gekregen. De naam Mansholt zal in de geschiedenis altijd verbonden blijven aan de CAP, de *Common Agricultural Policy*. Het waren vooral de Fransen die Mansholt in staat stelden deze politiek vorm te geven, alhoewel hij er zelf duidelijk zijn eigen stempel op drukte. Dat beleid was niet onomstreden. De meeste Fransen en Nederlanders oordeelden dat er in de jaren zestig geen betere politiek mogelijk was en dat er daarna een ontsporing plaatsvond omdat de door Mansholt bepleite aanpassingen uitbleven. Voor veel Duitsers kwam de CAP veel te snel en had Europa er eigenlijk niet aan moeten beginnen vóór de monetaire eenwording. Veel belangrijker was waarschijnlijk het *spill-over* effect van de landbouwpolitiek op de Europese integratie: 'Elle a constitué une expérience de coopération communautaire sans laquelle l'Europe n'aurait pas, à partir d'une certaine date, accompli les progrès qu'elle a accomplis et qu'elle continue d'accomplir.'⁸⁵

Mansholt was vooral een politicus.⁸⁶ Hij bedreef dynamische politiek door welbewust crises op te zoeken, zodat zaken een beslissende wending konden nemen. Daarnaast was hij toch ook een evenwichtig bestuurder, zoals zijn vader. Een aantal crises zijn hierboven gememoreerd. Beslissende wendingen in het persoonlijk leven, van grote invloed op het functioneren, zijn in dit inleidend artikel enigszins onderbelicht gebleven. Voorbeelden daarvan waren de verkoop van de boerderij door zijn ouders en de problemen op school in de stad, de dood van mede-verzetsstrijders, de deuk in zijn vooruitgangsgeloof omstreeks 1970, relatie- en gezondheidsproblemen. Het blijft moeilijk om een mens met al zijn contradicties enigszins te doorgronden, zeker als het gaat om zo'n imponerende persoonlijkheid als Sicco Leendert Mansholt. Verder (archieff)onderzoek en interviews met betrokkenen zullen een completer beeld opleveren, maar zij zullen niet alle vragen die in het korte bestek van dit artikel soms alleen maar konden worden aangestipt, kunnen beantwoorden.

⁸⁵ Pisani, *Persiste et signe*, p. 222.

⁸⁶ Het ging hem om 'politieke wilsvorming en handeling'. Vgl. Sicco Mansholt, 'Wetenschappelijk inzicht en politieke onmacht' in: Dick Pels en Gerard de Vries eds., *Burgers en vreemdelingen. Opstellen over filosofie en politiek* (Amsterdam 1994) p. 261-269.